

دولم! مع

٢

I

كتاب الادوات للمبداء

ايضا

١٣٣٣

I

٤٤٤١

قد وصف به السيرة السلطانية الأعظم والحاكم المعظم
مالك الرزق والشمس حاد من الحرم الشريف
السلطان السلطان السلطان السلطان السلطان
محمود مان وها هنا سرف
العصر صرح راده المعظم
الحرم الشريف
عقلا

اما بعد حمد الله الذي استأثر بالبقاء وتفرّد بالمجد والعلوّ
وتوحد بالعظمة والكبرياء **والصلوة على سيد الانبياء**
وعلى آله الصفياء واصحابه البررة الاتقياء فانى لما
مكتوب السامي في الاسامي واقترح عليّ ان اجمع في معنى
كتابا مقتبعا واشترع في شرحه شروحا مشيعة فاجبتهم الى ملتصقهم
واسفقتهم بتخصيص ملقحة بهم وجمعت في هذه الورقة
ما تخرط في سلك الادوات وميزت الاسماء من الافعال
والافعال من الحروف وجعلته ثلثة اقسام القسم الاول في الاسماء
اشاعته بابا **والباب الاول** في الاسماء المصنوعة
والباب الثاني في الاسماء المبهمة **والباب الثالث**
في الاسماء الموصولة **والباب الرابع** في ظروف الزمان
والباب الخامس في ظروف المكان **والباب السادس**
في اسماء الافعال **والباب السابع** في اسماء الجارية مجرى

الاصوات **الباب الثامن** في المصادر المشناة والمضاه
الباب التاسع في ما ينصب باضمار الفعل
الباب العاشر في اسماء التوكيد
الباب الحادي عشر في اسماء المفعول مع غير
الباب الثاني عشر في اسماء المفردة
والقسم الثاني في الافعال **الباب الاول**
الباب الاول في الافعال المتصرفية
الباب الثاني في غير المتصرفية
الباب الثالث في الافعال الامة
الباب الرابع في افعال متصرفية
والقسم الثالث في الحروف **الباب الاول**
الباب الاول في الحروف الجارة للاسماء
الباب الثاني في الحروف الناصبة لها
الباب الثالث في نواصب الفعل المتقبل
الباب الرابع في الجوازم له

الباب الخامس في الحروف العطفية
الباب السادس في حروف الادغام
الباب السابع في الامالة وبعض احكامها
الباب الثامن في حروف مفردة غير عاملة
الباب التاسع في كلمات تكون اسما وفعلا وحرفا
الباب العاشر في حروف المعجم
 فلهذا ابواب الكتاب مضممة فصولا يحرك كل فصل من انواع
 الفوائد ذيولا انتزعتها من الكتب المصنفة في الادب
 ونقلتها من العربية الى الفارسية ليقترب منها وعلما
 بالمبتدي وان كان يعاينها المبرز المبتدي وحليتها بشواهد
 الاشعار تنهيدا لمسالكها الاوغار وسميتها بالهادي للشايع
 وخدمت به حصة القاضي الامام الاجل السيد في القضاء
 ابي القاسم منصور بن محمد بن احمد بن صاعد ادام الله شرفها
 وعقد بناصية العز والرفعة شرفها في الحصة الشاه تصال
 لعزتها السام وتفا دلا واما ونواهيها الايام وتيفسح في

في ظلال جلالها الشيع والاحكام بل بي مناح الفضائل تليق
 في عرصة رحالها وتوجه الى قبلته آمالها وتوسع لكافة
 احسانها واجمالها لزال لنا فاضل سيدا وسندا وللامام
 عضدا ويدا هذا والنظر بكمرة ان لا يلاحظ هذا المجموع بعين
 الازدراء لاخرافه في الترجمة عن حسن البلغاء فان الفارسية
 بيتا ايسر والروح وفي البلاد ايسر وأوج والمبتدي اليها فقر
 واحوج وعلي ذلك فمراد المنتهي انما يحصل من المعاني والاعا
 لها بمنزلة الخلق للغواني وربما تحلل ترجمة هذا الكتاب الفاطمية
 فلا يكرن المتصفح لها ذاك فلعل نظام الكلام يقتضيها سناك
 والله الموفق لما يرتف من رضوانه ويمتري المزيد من احسانه
 انه ولي ذلك بمنه وطوله وخوله وسو حسب من توكل عليه
 وقوة م
الباب الاول من القسم الاول
 في الاسماء المضممة اثنا عشر بابا الاول ضمة المرفوع المنفصل
 انا من مدوزن درين كلمه كيسان بود جون وقف كني
 كوي انا بالالف ور و ابو دكه تا اندر آوي وكوي انه عند

الوقوف و گرویی از عرب این سمر را گردانند گویند
 مَبَاجِي اَنَا وَمَنْتَ بِجَايِ اَنْتَ و روا بود که کاف تشبیه
 بروی دردی گوی اَنْتَ کانا و اَنَا کانت خن با مرد وزن
 یکسان و همچنین در حال جمع و روا بود که بگس گوید خن چون
 محشم و بزرگ باشد قال الله تع خن نقص و خن جمع انا است
 نه از لفظ و ی و له نظایر جنات النساء جمع المرأة و المناض
 جمع الخلفاء و اولیک و اولاء جمع و اودع اَنْتَ تو مرد
 اصل این اسم نیش نیست و تا خطاب راست و منوت
 مخاطب را گوی اَنْتَ بکسر التاء تو وزن و در تشبیه مذکر
 و منوت یکسان بود جناتک انا و در جمع مردان اَنْتُمْ
 و اَمْوال اصیل آنکه و اَوْ حذف کنند تخفیف را گویند اَنْتُمْ
 و در جمع زنان گویند اَنْتُنَّ و اَوْ مرد و بی اوزن و بنوا سَند
 گویند مَو و بی و اَو و یا ساکن جناتک گویند مَو زید و بی مَند
 و باشد که و اَو و یا سر و بیفکند گویند مَ مَ قَام و مَ مَ قَامَت
 بمعنی مامو و مایی قال الشاعر دَار السَّعْدِی اَذْهَمْنِ مَوَاکَا

من الحوا
 من السور
 الواحد
 الحکمة

یعنی اذی و قال الآخر فینا یسری رَحْلَه قال قائل لمن جلی رَحْلَه
 المَلَا طَبِيبٌ یعنی فینا مَو و روا بود که و اَو از مَو مشدّد گردا
 گوی مَو فعل کذبی و قال الآخر و ان لسانی شَمْدَه یشتنی بها
 و مَو علی من صبه الله علیهم ایشان دوم و مَو نث را بجهنم
 گویند مَم ایشان گرویی مردان و مَم ایشان گرویی زنان
 فصل فی ضمیمه المنسوب المنفصل ایا اسمی است مضمر
 اندر حال نصی گویند بمنه لت کاف اندر ضربک و ما اندر ضربه
 و همچنین بکسر حروف کنایات و تخصیص فایده و به جناتک ایا
 ضربت و همچنین ایا و ایاک قال الله تعالی ایاک نعبد و انت یکم
 از فعل گوی جناتک ضربت ایاک بکسر که فاصله او کنی میان او
 و فعل جناتک ضربت ایاک قال الله تعالی امر لا نعبد الا ایاک ایا
 مَ ایا نامار مرد وزن یکسان بود و در خطاب مرد ایاک وزن
 ایاک قیاس پس بر اَنْتَ و اَنْتَ کاف را بیج محل نباشد
 از اعراب و تشبیه مردان و زنان ایاک و در مغایبه ایا ناما و جمع
 ایاکم مردان و ایاکن زنان را و در مغایبه ایا تم و ایا من و ایا تخریرا

بیشتر
 ۱۲۹

بود چنانک کوی ایاک و لاسد به میز از شیه و بچین ایاک ان تفعل
 کنی نی و اور و انود مکر در ضرورت شعر قال الشاعر عليك القصد
 فاقصده برقی و ایاک الحاین ان تحینا و روا باشد که سمره به بدل
 کنی کوی بیتاک بجای ایاک قال الشاعر فیشاک و الام الذي ان توسعت
 موارد ضاقت عليك المصادر ضمه مرفوع و منصوب کشت
 و ضمه محفوظ اندر قسم حرف بیاید ان شاء الله تعالی البساک
 فی الاسماء البهمة و اسماء اشارات نیزه گویند و این در اصل
 ذاک است و ما اندر اندیشه را به چون اشارت بمذکر گری
 حاضر و چون اشارت بمؤنثی باشد ذاک را گرد و چنانک کوی
 تا این زن و ما اندر اری کوی تا و ذی نیزه گویند چنانک کوی
 ذی امه الله و در حال وقف کوی ذه ساکنه اله و چون در اری
 تنده امه الله تحریک اله و بی ایضا و روا بود که کوی
 بجای ذه اما نشاید که کوی تا به علی قیا پس سنده و در تنبیه و
 کوی ذان و ذان و زن دمان و ما تان و روا بود که نون
 مشدود کردانی کوی ذان و ما تان و قرنی اخذ کنی تا شین و جمع

الحین الهاک
 ص ۲

مردان و زنان اولاً و محدود و اولی مقصورانکه ما اندر اری کوی
 سولاً و سولی قال الشاعر لعمرك اننا و الاحالیف سولی لنقش
 اظهار ما لم تعلم و این جمعی است نه از لفظ واحد فصل چون
 انگس اشارت بوی خواهد بود حاضر باشد و نزدیک گاهی
 اندر فرزند گویند ذاک آن مردانکه لام نیزه در فرزند گویند
 اسم ذاک است و کاف خطاب چون اشارت بمؤنثی باشد
 گویند تک و تا که و تک و تا که قال الشاعر تعلم ان بعد النبی رشد
 و ان لتاک الغم انقشاعا و گویند تا تک و تا تا و گویند تا تک
 و تا تا که و در تنبیه مذکر کوی ذاک و ذاک محقق و مشدد قال
 فذاک برمان و قرنی فذاک و بچین در تنبیه مؤنث تا تک
 و تا تک و در جمع مردان و زنان کوی اولیک و این جمعی است نه
 از لفظ واحد و اندرین سه لغت است اولیک محدود و اولیک
 مقصور و اولیک قال الشاعر اولیک قوی لم یکنوا اشابة
 و علی یقط الضلیل الا لا یاکا قال اخ اولاک بنو حمر و شیه کلها
 فصل چون مخاطب یکی باشد و مذکر بود و مشار الیه

التخیل
 ص ۲

الاحالیف جمع اخلاف
 و هم الذین یخالفوا علی
 الناصر ص ۲

الاشابة من الناس
 من اخلاط و الخ الاشابة
 و قطبه الارض
 ای صرغه ص ۲

یکی باشد مذکر کوی ذاک و ذلک و تشبیه ذاکا و ذلکا و در جمع ذاکم
و ذلکم قال الله تعالی ذلکا ما علمنی بنبی و قال ذلکم الله ربکم و چون
زنی مخاطب بود و مشارا الیه مذکر بود کوی ذاک و ذلک
و تشبیه مذکر و مؤنث یکسان بود و چون مخاطب گروی
زمان باشد و مشارا الیه مذکر بود کوی ذاکن و ذلکن قال تع
ذلکن الذی یشتکی فیہ و چون مشارا الیه مؤنث بود و مخاطب
مذکر کوی تلک و همچنین تلکا و تلکم قال الله تع و نود و ان تلکم الجنة
و هم برین قیاس اولیک و اولیکم قال الله تع انکما زکمتما حبه
من اولیکم **فصل** فی تصغیر مذکر الاسماء و انشاء و بدایا
این مردک تیا و تیا این زنک دیا و دیا این مردک
تیا این دوزک اولیا و اولیا و مؤلیا این گروی مردکان
وزنکان دیاک و دیاک این مردک تیاک و تیاک این زنک
دیاک تصغیر ذاک و دیاک تصغیر ذلک و تیاک تصغیر تلک
و تیاک تصغیر تلک دیاک این دوزک تیاک این دوزک
اولیاک و اولیاک این گروی مردکان و زنکان **فصل**

ما انا ذالک من مرد ما نحن تان اینکیم ما و مرد ما نحن اولاً اینکیم ما
مردان و چون مؤنث بود همچنین گوید ما انا تان اینک من تان
نحن تان اینکیم ما و وزن و چون مخاطب مردی بود کوی
ما انت ذالک اینک تو مرد ما انتما ذان اینکید شما دو مرد ما انتما اولاً
اینکید شما گروی مردان مؤنث مخاطب ما انت ذه اینکی
توزن ما انتما تان اینکید شما دو زن ما انتن اولاً اینکید شما
گروی زنان ما سوذا اینک اوم و چون نزدیک باشد و این
عامه گویند مؤذی خطا است و چون گویند این فلان با کفایت
ما سوذا و چون دور بود ما سوذاک و همچنین ما سما ذان و ما سما لک
در جمع ما سم اولاً و ما سم اولیک و مؤنث هم برین قیاس باید
گفت ما سی تان اینک اوزن و چون دور بود ما سی تاک و در تشبیه
ما سما تان و ما سما تاک و در جمع ما سن اولاً و ما سن اولیک چون دور
باشد **الباب الثالث** فی الاسماء الموصولة و این را نیز
بهم گویند و اسما اشارت و اسما نواقص نیز گویند و سی الذی
والتی و من و ما و ای و الف و لام بمعنی الذی الذی آن مرد و اندرین

چهار لغت است الذي والذير والذير تشينه اللذان والذات
تشديد النون جمع الذين وكروبي از عرب كويند اللذان
در حال رفع والذين در حال نصب وخفض جنانك زيدون
وزيدين وجون الذواللذين تشينه كني كوي اللذان وجون جمع
كوي الذي وقال الشاعر وإن الذي حانت بفلج دماوسم القوم
كل القوم يا أم خالد وجون الذي را تشينه كني اللذان وجون جمع
كني كوي اللذين در حال رفع والذتين در حال نصب وخفض
برقياس بني بيان بنين فصل التي
آن زن واندين سه لغت است التي واللت واللت ودر
تشينه نیز سه لغت است اللتان واللتا واللتان ودر جمع پنج
لغت است اللات واللاتي واللواتي واللوات واللوات
باستقالات قال الشاعر من اللواتي واللوات واللاتي زعمن
اني كبرت لباتي فاما اللاتي جمع است الذي را نه از لفظ
واحد واندر سه لغت است اللاتي بمدة وسمه واللاتي بمدة
واللاتي تخفيف وسمه وذكرو مؤنث را كويند قال الشاعر

في المؤنث من اللاتي لم يحسن بفتح حنة ولكن ليقطن البري المغفلا
وقال الآخر في المذكر من النفر اللاتي الذين اذا سمع بهاب الليام
حلقة الباب فحققوا واما اللاوون جمع است الذي را نه از
لفظ وي بمعنى الذين كويند اللاوون در حال رفع واللاتين
در حال نصب وخفض وانشد الفراء سم اللاوون فكذا الغل غلى
بمرو الشا بجان وسم جاحي وروا بود سم اللاووا بي نون وسم
برين قيايس اللاتي واما الف لام بمعنى الذي جنانك
كويند هذا الضارب زيد بمعنى الذي ضرب زيد او مائة
الضاربة عما اي التي ضربت عمر **فصل** في تصغير
الاسماء اللذان من ذلك اللتان زنك وكروبي از عرب كويند
الذيان واللتا برقياس تصغير يا ديك بضم اللام اللذان آن دو
مذكر اللتان آن دو زنك اللذين آن كروبي مذكر كان
الذيون بضم الياء اللتات ان كروبي زنكان واللاتي
واللواتي واللاتي را تصغير كنند از تصغير اين لفظها اللتان
واللذين كناية است كرده اند وكروبي كويند اللواتي تصغير

اللائي والائي بوزن العلي جمع است الذي رانه از لفظ وي بجاي
 الذين كوي لقيت اللائي ضبوا زيد بمعنى لقيت الذين ضبوا
 زيد اما اين كه كويند ذمبت العرب اللائي ان مقلوب اول است
 جمع اولي يعنون العرب الاول **فصل** واندر لغت
 طي ذومعنى الذي كويند انا ذوفعل كذاي اي انا الذي فعل
 كذا وسوذ وقال كذا وي ذوقالت كذا مكره و هو نث بريك
 لفظ و يمين ذوفعلوا ومن ذوفعلن بمعنى هم الذين ومن
 اللاتي قال الشاء سم فان الما باني وجدي ويثري ذو حوت
 ذو طويت اي ويثري التي حوتها والتي طويتها واما ذو
 بمعنى خداوند مستعمل نيست بيضافت كوي رجل ذو مال
 در حال رفع و ذامال در حال نصب و ذى مال در حال خفض و
 امرأة ذات مال در حال رفع وذات مال در حال نصب وذات
 مال در حال خفض و رجلان ذوا مال در حال رفع و ذوي مال در حال
 نصب و خفض قال **الديع** و اشهد و ذوي عدي منكم
 وقال **الديع** بين الوصية اثنان ذوا عدل و انذر جمع كوي رجال

ذو مال چون رفع بود و ذوي مال چون نصب باشد و يا خفض
 و دو ذر كوي امانان ذوا مال در حال رفع قال **الديع**
 ذواتا افنان و ذواتي در حال نصب و خفض و قال **تعالى**
 ذواتي اكل خيط و در حال رفع كوي نسوة ذوات مال و در نصب
 و خفض ذوات برقياس صالحات و سلمات و نشايدكي
 ذو ذوات راجبا منظر اضافت كني الا در ضرورت شعر
 قال الشاء انما يعرف بالفضل من الباس ذووه يعنى
 ذو الفضل و ذات جيني حقيقت وجودان جينه باشد
 واما اولو اجمع ذو باشد نه از لفظ او و اولات جمع ذات باشد
 كوي رجال ذو مال او لو مال و نسوة ذوات مال او لات
 مال در حال رفع او لو و در حال نصب و خفض اولي قال **الله**
 نحن اولوا قوة و اولوا باس و قال يا اولي الاباب و يمين
 اولات در حال رفع و اولات در حال نصب و خفض قال
الديع و اولات الاحمال قال **نعي** و ان كن اولات حمل
فصل بقول لقيته ذات يوم ديدم او را روزي

و ذات لیلۃ شبی و ذات غداۃ بامدادی و ذات العشاء شامی
 و ذات مرق یکباری و ذات الزمین در میانہ روزکاری
 و ذات العویم در میانہ سالها و گویند ذات شهر و ذات
 سنہ بل کہ مسموع درین وقتها است کہ گذشت و یقال لقیتہ
 ذاصباح و ذامساء و ذاصبح و ذاعشوق این چهارینہ
 تا گویند و ذات بمعنی ناحیت و سوی باشد چنانکہ ذات
 الیمین و ذات الشمال بمعنی حال و حقیقت باشد قال
 واصلو اذات بینکم ای الحال بینکم و قيل حقیقہ و صلکم و قوله تعا
 و الله عليم بذات الصدور یعنی عليم بالسریر ذات الصدور
 موصوف محذوف است **فصل** بقول کان
 من الامر ذیت و ذیت و کیت و کیت جنین و جنین
 بود و روا بود کی تاراکسور کردانی ذیت و کیت و روا
 بود کہ یارامشد کردانی ذیت و کیت و کیت و روا
 بود کی تاراک کردانی کوی ذیہ و ذیہ و همچنین ذیہ و ذیہ
 بتخفيف الیاء و چون وقف کنی کوی کیمہ و ذیہ و اصل

۹
 ذیو و کوی بود انکہ و او یا کردید ذی و کی شد بس یک یا سو گذند
 بماند ذی و کی انکہ تاراک و روا بود بعضی انج سو گذند گفتند
 ذیت و کیت چون تاراک کردانی یا میشد و شود کوی
 ذیہ و کیمہ و مخفف نیز روا بود چنانکہ گفتیم **فصل** ما ذا
 رایت و بمعنی الذی است ای مالذی رایت چیست
 انج ویدی جواب کوی فرس پس بر رفع چون ما و ذا
 یک اسم کردانی کوی ما و رایت چه دیدی جواب نصب
 کنی کوی فرس احسن قال الله تع ما ذا انزل بکم قالوا اساطیر
 الاولین و قال ایضا ما ذا انزل بکم قالوا خیرا یعنی
 ای شیء انزل بکم قالوا انزل خیرا و ذایادت باشد
 در سخن چنانکہ عما و اتسال از چه پی برسی المعنی علم
 قال الله تع من ذا الذی یشفع عنہ ای من الذی یشفع
نصب و کاف تشبیه بر وی در اندک نایت از چه
 چنانکہ کوی فعلت کذا و کذا جنین و جنین کردم و کنایت
 کرد و از عدد و نیز چنانکہ عنذی کذا در میان نزدیک من چندین

درست آنکه تا در اندیشه را جناب کوی بگذارد قال الله تعالى
 انما اعزتك و چون بمعنی عدد بود نشاید که تا در آری
 و مذکر و مؤنث اندرین یکی بود کوی عنیدی گذارد جلا و همچنین
 گذارد فصل يقال اذ بهب بذي سلم بروسلما
 و اذ بهب بذي سلمان و اذ بهب بذي سلمون و مؤنث را
 اذ بهب بذي سلمین و اذ بهب بذي سلمان و اذ بهب بذي سلمین
 و بی مضاف باشد و تسلم و این تا درست که جو اسماء زمان
 را و افعلاضافت نکنند تقول لابذي سلم ما كان كذا
 یعنی بدان خدای که ترا سلامت او و همچنین و چنین نبود
 در موضع سو کند گویند این و نم برین قیاس که گذشت
 باید گفت لابذي سلم سلمان سلمون و مؤنث لابذي سلمین
سلمان و تسلمین و بیش ازین روا نباشد گویند لابذي سلم
و بذي سلم فصل ومن الاسماء الموصولة من این لفظ
 بر عقلا افتد اصلاً ثم يستعار لغيرهم قال الله تعالى و منهم من
 علی اربع و این اسم در چهار موضوع افتد یکی استفهام جناب

کوی من عنذک کیست نزدیک تو و دیگر در چه کوی لقیست
 من عنذک دیدم انرا کی تو بود و سیم اندر شرط و جزا
 جناب کوی من بیکر منی اگر منم که گوی من کرای من
 او را و چهارم در موضع نکره جناب کوی مررت بمن
 محسن الیک ای باحسان حسن الیک بگذشتیم کیس
 نیکو کنند و اثنو و در لفظ من مذکر و مؤنث و تشبیه و جمع یک
 بود قال الله تعالى ومن لقیست منکن و قال الله تعالى ومن
الشیاطین من یفوضون که و این لفظ را تشبیه و جمع کنند
 و ازین صیغت بگذرد اندر مکرر در موضع استفهام بود
 از نکره جناب کوی رایت رجلا گویند مثلاً جانی رجل گویند
 مشو و مررت گویند منی و همچنین در تشبیه و جمع کوی رایت
 رجلین و مررت بر جلین گویند منین و چون کوی جانب
 رجلا گویند مثلاً نون ساکن رایت رجالا و مررت
 بر جال گویند منین و در حال رفع گویند منون و این همه در حال
 وقف گویند و چون مؤنث بود گویند منه و در امتنان

نزدیکم

برجله

وگویی را مناسبت و در حال وصل روان بود این جمله مکرر ضرورت
شعر اتوانا ری فعلت منون انتم فعا لوالجش قلت
اعوانا **فصل** و منها ما در شش موضع اسم بود
یکی چون استفهام بود و چنانکه گویی ما عندک چیست
بنزدیک تو و دوم درجه علمت ما عندک انستم آری
بنزدیک تو است و این را مای الذی گویند و کاف تشبیه
در مای الذی در آرد گویند افعلا لکما فعلت بکن این
پس چنین گویی من کردم و پسیم در شرط و جزا چنانکه
ما تفعل افعلا به چه تو کنی من کنم و همچنین محارب یک قول
اصل او ما بود و پیشین شرط و دیگر زیادت آنکه الف
نما کرد ایندند هما شد و بر دیگر قول به جدا است ای
باز اینست آنکه مای شرط اند را و در دین قول این
کلمه مرکب است از نه و ما و عمل او بر سه دو قول آن باشد
که شرط و جزا را بختم کند و کند که مهن اصله من من
فابدلوا من النون الا و لی ما لکما فعلوا بهما قال الشاعر

ما و ی مهن یستمع فی صدیقه افا و یل فی الدیس اوی بندم
و عمل مهن همان خواهد بود کی عمل من در شرط و جزا
چنین که اندرین بیت است چهارم اندر تجب چنانکه
ما احسن زید اچون نیکو است زید پنجم چون نکر
موصوف بود و نحو ما مالیدی عتیدی یا اشی لیدی
عتید ششم نکر کی نه موصوف بود و نه موصول
چنانکه فبنما سی المعنی فنعم شیای درین شش موضع
ما اسم بود باقی اندر قسم حروف گفته آید ان شاء الله
والف مابیند چون بعضی از حروف بدو پیوند چنانکه
لم جزا و بجم چه و غم از چه و علام بر چه و قیم چه **فصل**
و منها ای ای اسمی است معرب نه چون من و ما که
بنی اند و چهار جا اندر آید یکی استفهام چنانکه ای
الرجلین اخو ک کدام ازین دو مرد برادر تو است قال
الشیخ ایلیم یا یبنی بر شما و دوم در شرط و جزا چنانکه
ایهم یضربنی اصبر نه کدام ایشان را بزنند یا بزنم و را

قال الله تعالى يا ايها الذين آمنوا اذعوا فله الاسماء الحسنى وسمي بمعنى الذي
 جنانك ايمم في الدار اخوك بمعنى الذي في الدار اخوك
 انك اندر رسا است برادر تو است چهارم در موضع
 لغت و صفت جنانك جاري رجل اي رجل و
 رايت رجلا اي رجل و مررت برجل اي رجل و روا
 بود مؤنث را كوي اي امراة جاهك و جاك و اگر
 خواهي اية امراة جاهك و مررت با مراهة اي امراة و اية
 امراة قال الله تعالى و ما تدين نفس باي تموت **فصل**
 و باري حكايه كند كرات را جنانك بمن مررت برجل كند
 بمن مردي كوي اي يافتي و چون كويند رايت رجلا
 كويند ايا يافتي و مررت برجل كوي اي يافتي و در جمع
 و تشبيه و مؤنث همچنان كه اندر **فصل** من كفته آمد
 و در تشبيه ايان و ايتن و در جمع ايتون و ايتن و در مؤنث
 اية در حال وقف و اية در حال وصل و ايات جماعت
 مؤنث **فصل** كاف تشبيه براي درارند

ارض
 م

بمعنى كم و بسياري عدد فايده دهد جنانك كوي كايك رجلا
 عندك بسا مردانك نزديك تواند و اندر اين دو لغت
 است كايك و كايك و همين در ايد جنانك كوي كايك
 من رجل عندك قال الله تعالى و كايك من سبي و قال تعالى
 و كايك من اية و اندر لغت پنج جاتنوين را در نوشتن
 صورت نيست مگر درين موضع **فصل** فيما ضمن
 الاشارة من الظروف سنا و ما سنا و اين انكه گويند
 كه اشارت بمكاني نزديك بود و بمكاني دور گويند
 سناك و سناك لام زيادت است و كاف خطاب
 مذكر را بفتح و مؤنث را بكسره و گويند اجلس يا سنا
 نزديك نشين و ما سنا دور نشين و همچنين ما سناك و كروي
 گويند ما سنا بجاي ما سنا و مجموعا من سنا و من سنا و ايمم
 آمدند از اينجا و از آنجا و سناك اشارت باشد و از ما
 نيز قال الله تعالى و كايك الولاية لله الحق يعني روز قيامت و روا
 بود كه اين اشارت در ان موضع همدور احتملي است

فصل ثم انما این لفظ بجای هنگام و هنگام چیزی
 را در بود قال استع و اذ ارایت ثم رایت لعمریه یعنی
 فی الجحیة و چون وقف کنی بروی تختی خوابی یا دراری
 کوی شمه و اگر خوابی در نیاری و يقال ثم لتبید بمنه
 من التقریب **الباب** الدال على الساعات و الزمان
 قبل قبلی من قبلنا قبلک و من بروی در اید چنانکه قبلک
 چون اضافت کنی و من قبل چون مضاف الیه شود
 قال استع من قبل ان لم یس و قال استع من
 الامر من قبل و من بعد و روا بود که تنوین در اردو چنانکه
 شاع گفته است و ساع لی الشرب و كنت قبلنا اکا
 اعص بالمار الحیم و در تصغیر گویند قبیل البصر و قبیل
 اللین پیشه کل از صبح و همچنین احکام بعد کوی بعد
 بعدی بعدنا بعدک از پس تو بعد پیشه کوی لقیته
 بعدات بین دیدم ویرا پس از هنگامی و در قبل این گویند
 و ما ذهب بعد به شدی هنوز و قولهم اما بعد معناه

اما بعد ما تقدم من حمد الله و غیره و این لفظ را فصل الخطاب
 گویند و بعد بگویند بمعنی مع يقال فلان کریم و مو بعد یا
 فقیه ای مع یا قال استع و الارض بعد ذلک و چنانچه
 ذلک **فصل** الحین هنگام و این لفظ بر مدت
 دراز و کوتاه افتد تقول لقیته حین کان شاکا یا دیدم
 آن هنگام کی جوان بود و تا در افزایند گویند تحین قال
 الشاعر العاطفون تحین ما من عاطف و المطعمون زمان ما
 من مطعم احیانا کاه کاه تقول فلان یفعل کذا و کذا
 احیانا فلان چنین و چنین می کند کاه کاه و سو جمع الحین
 کلامه کاه بقول کما طلبتني و جدتني مر کاه کی را بخوی
 بیاوی چنانکه آن هنگام یومید آن روز لیلیتذ آن شب
 غدایتذ آن با و غشییتذ آن شبنگاه ساعتذ آن
 ساعت عامید آن سال پشیتذ مثله العام امسال
 عا ما اول نال العام القابل و المقبل دیگر سال الیوم امروز
 خدا و العد فردا بعد غد پس فردا الغدا با و غداه غد

فردا بامداد غدوة میان نماز بامداد و برآمدن آفتاب
و غدوة بامدادی از بامداد تا و بچین سخن و سحر و حجة
و بکرة و بکرة **فصل** اسمی و این لفظ بنی
برگشت جنانک مولای گریه از عجب گویند پس
یفتح السین قال الزاهر بقدرایت عجا مآسای پزا
مثل السعالي حسنا والفاء لام بروی در آرد معرب
شود و چون اضافت کنند گویند لقیته بالاسم و معنی
امسک قال السبع کالن لم تقن بالاسم اول من امس پیر
اول من اول من امس پیر پیر و پیش ازین نگویند
و تقول افعلا اول ای اول کل شیء و این ارفع علی العایة
گویند جنانک قبل و بعد قال الشاعر علی ایما تعدوا
المیة اول الآن اکنون و این بنی است بر فتح و روا بود
شاعر را که لان بکند و مد و سمره بگویند و تا در فرامید گویند
تلاان جنانک چن قال الشاعر نوبی نای داری جانای
و صلینا کما رعت تلاانا الساعة منکام چون گوی

۱۶۰
بالنصب صارت ظرفا و معنی آن باشد که اکنون و مثله
انفا بمعنی الآن قال السبع ما ذاق قال النفا **فصل**
مندیوم از یک روز باز مندیوم میزند و روز باز مند
ثلثه ایام از سه روز باز و هم برین قیاس مند شمر
و مند پسنه و کذلک مندیوم و مندیومین و روا بود و مندیوم
و مندیوم بر رفع و خفض و مند در اصل مند بوده است
نون حذف کردند تخفیف را و این دو کلمه چون ما بعد
خویش را بر رفع کنند اسم باشند چون خفض کنند حرف
و اختیار نیست که مند خفض کنی در همه حالها و بعد خفض
کنی انج در آن باشی جنانک مندیومها و بر رفع کنی انج گذشته
بود جنانک را رایت مندیومان و یکی بنی است بر ضم
چون مند و دیگر بسکون چون مند **فصل** قطره گز
تقول ما رایت قطره ویران دیدم مکرز و در حال نیف گویند
و در ماضی افتدنه در مستقبل و عوض در مستقبل افتدنگ
عوض لا ایتیک مکرز بنویسیم و اندر قطره لغت است

قُطُّ وَقُطُّ وَقُطُّ مُحْفَفٌ رَوَابُودٌ قُطُّ بِرَمَالٍ مَذَوَابٍ كَمْ
كُونِند وِعَوْضٌ وِعَوْضٌ رَوَابُودٌ وَيُقَالُ لَا أَتِيكَ عَوْضٌ
الْعَايِضِينَ كَمَا يُقَالُ لَدِمَ الدَّمِيرُ أَبَدًا مِمَّا يُشَبَّهُ بِقَالَ
أَبَدًا أَبَدًا تَأْكِيْدًا جَنَانِكَ كُونِند دَمَدَمَةً وَكُونِند لَا أَتِيكَ
أَبَدًا لَا أَبَدِينَ كَمَا يُقَالُ لَدِمَ الدَّمِيرُ مِنْ شَرِّ مَا وَدَّ أَنْ يَأْخُذَ بِهَا
بِوَسِيَّتِهِ وَبِمِثْلِهِ خَالِدًا جَاوِزًا نَهْ **فصل** مَتَى كَيْ
وَأَيْنَ سَوَالٌ بِأَنَّ زَمَانَ جَنَانِكَ أَيْنَ أَيْنَ مَكَانٌ يَقُولُ
مَتَى كَانَتْ هَذِهِ كَيْ بُوْدَ أَيْنَ وَمَتَى بِمَعْنَى مَتَى بُوْدَ قَالَ
الشَّاعِرُ شَرِّينَ بَاءَ الْبَحْرِ نَحْمُ تَرْفَعْتَ مَتَى لِحْ خُفِّ لَسَنِ
نَسِجِ أَيْ مَتَى لِحْ خُفِّ وَآيِنَ لَعْنَتِ بَنِي هَذِيلٍ اسْتَ
وَبِمَعْنَى وَسْطٍ نِيْزًا بِأَنَّ جَنَانِكَ كُونِند وَضَعْتَهُ مَتَى
كَيْ أَيْ وَسْطٍ كَيْ وَمَا بَدُوْهُ وَبِوَسِيَّتِهِ مَتَى وَبِوَسِيَّتِهِ
سَرْدُ فَعْلٍ بِمَقْبَلِ رَاجِحٍ كُنْزٍ كُونِند مَتَى تَخْرُجُ اخْرُجْ
وَمِمَّا تَخْرُجُ اخْرُجْ أَيْنَ كَيْ وَفَرْقٍ مَبَانٍ مَتَى وَآيَانِ
أَنْتَ كَيْ آيَانِ دَرِ مَوْضِعِ تَعْظِيمِ وَتَعْظِيمِ كُونِند

۱۵
جَنَانِكَ بِسَالٍ آيَانِ يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَآيَانِ يَعْنُونَ وَكُونِند مَتَى
الْقِتَالِ وَكُونِند آيَانِ الْقِتَالِ آيَانِ بِكَلِمَةِ الْمَنْعِ لَعْنَةُ
وَدَمَدَمَةً وَلَعْنَتِ مَتَى بِأَنَّ بَرَفِجٍ **فصل** نِيْزًا وَآيَانِ
سَرْدُ وَظَرْفِ زَمَانٍ اسْتَ زَمَانِ مَاضِيٍّ افْتَدِ جَنَانِكَ كُونِند
لَقِيْتِكَ أَذَانَتْ شَاتٍ دِيمَ تَرَاكُمَ كَيْ تَوْجُوَانِ بُوْدِي
وَآيَانِ دَرِ مَقْبَلِ افْتَدِ جَنَانِكَ كُونِند آيَانِ أَذَانَتْ
الشَّمْسِ تَوَايِمِ كَمَكَةٍ أَفْتَابِ بَرَايِدِ وَآيَانِ دَرِ مَقْبَلِ
بِمَعْنَى مَاضِيٍّ كَرْدِ وَآيَانِ بَرَايِدِ مَاضِيٍّ بِمَعْنَى مَقْبَلِ
كَمَا مَضَى وَبِوَسِيَّتِهِ بَرَايِدِ حَرْفِ كَرْدِ وَشَرْطِ وَجَرَارِ
بِحَرْفِ كَمَكَةٍ جَنَانِكَ كُونِند أَذَانَتْ آيَانِ كَمَكَةٍ سَرْدِ كَمَكَةٍ كَيْ
بَنُوْأَيْمِ وَآيَانِ أَذَانِ زِيَادَتِ افْتَدِ دَرِ سَخْنِ جَنَانِكَ وَآيَانِ
مَوْسِيٍّ أَيْ وَوَعْدِ مَا وَجَايِ بِأَنَّ كَمَكَةٍ أَذَانِ ظَرْفِ مَكَانِ كَرْدِ
جَنَانِكَ خُرْجَتِ فَاذَانِ زِيَادَتِ قَايِمِ أَيْ بِمَا لَحْظَةُ زِيَادَتِ قَايِمِ
وَآيَانِ نِيْزًا بِأَنَّ كَمَكَةٍ حَرْفِ بُوْدِ تَعْلِيلِ رَاجِحِ جَنَانِكَ كُونِند كَمَكَةٍ
أَذَانَتْ فَاضِلِ أَيْ لَكُونِكَ فَاضِلًا فَاذَانِ كَمَكَةٍ وَآيَانِ كَمَكَةٍ

نزدیک قومی اسم است همچون آذا و تنوین از بهر فرق
 در آورده اند میان او و آذا و معنی آذا جواب جزا است
 چنانکه گویند فلان یزورک تو جواب دی گوی آذا
 اگر چه آنکه گرامی کنیم ویرا و بنزدیک بدینته اند حرفست
 و در قسم حروف گفته آید ان شاء الله تع و اما لمعین
 آنکه بود بقول لما قدم زید و خلعت علیه آنکه کی زید
 باز آمد و شد هم بروی اندرین موضع اسمی باشد ظرف
 زمانه او و اذ حروف نیز باشد گفته آید ان شاء الله تع
فصل بنیا و بنیابی ذون بنیابین بوده است
 فتحه را اشباع کردند الفی تولد کرد فصار علی وزن
 فعلی و بنیابین اصل بن بوده است مادر آورد
 و نه در ظرف زمان است اضافه کند با جمله ابتدا
 و خبر چنانکه بنیا زید قایم و با جمله از فعل فاعل چنانکه
 بنیا قام زید و در دو موضع جواب خواهد چنانکه
 لما و آذا گوی بنیا زید قام دخل عبد الله و بنیا یقوم زید

خرج و قال الشاعری بنیابین زرقه انا معلق شکوف و زنا
 و راع و قال آخر بنیابین بالتداکث فالقاع مرعا و العیش
 تنوی سوی **الباب الخامس** فی ظروف
 المكان حیث اسمی است بهم در ظرف مکان چون
 در ظرف زمان و معناه سنال الا که سنال متضمن بود
 اشارت را و حیث متضمن نیست اشارت را
 و حیث اضافه کند با جمله که از مبتدا و خبر بود
 چنانکه زید حیث عمر و قایم و با جمله از فعل فاعل بود
 چنانکه اقوم حیث یقوم زید و گرویی از عرب گویند
 حیث چون کیف و گرویی گویند حیث بالکسر و حوث
 نیز گفته است چون مادری شرط و جوابم کند چنانکه
 چنانما تجلس اجلس **فصل** ان کما تقول این زید و این
 در سوال از مکان چون متی است در سوال و مبنی است
 بر فتح چنانکه کیف و من و ای در اند چنانکه من این
 و ای این کن کن و همچنین اینما قال الله تع اینما کنوا یا

و اما در اند چنانکه ایما و در شرط و جواب
 بنوم کند گوی این کن کن

بکم الله جميعا انی از کجا قال استع انی لک هذا ای من لک هذا
 و چون بر شرط و جزا در آید در دورا بخزم کند چنانک ای
 نزد سبب اوست و باین استفهام کند چنانک این زید
 و گویند انی زید **فصل** عند و اندرین سه لغت است
 عند و عند و عند معناه حضور الشئ و در نه و در زمان و مکان
 استعمال کنند چنانک عند اللیل و عند الصبح و عند
 الفجر و عند الجبل و عند القرية و از جمله حروف جر پیش روی
 در آید چنانک حیث من عند و نشاید که گوی مضیت الی
 عنده و بجای فعل امر بنفند چنانک عندک زید افرایه زید را
 ای خذه و عند بمعنی حکم باشد چنانک عند الله ای فی حکم
 و کذلک فو لک عند الشافعی و عند الفقهاء و هم اید
فصل لدن و لدا و لدمه سه معنی عند بود و من
 بر سه در آید چنانک بر عند قال تعالی و حنا ما لکنا
 قال الراجز یسوع البوعین من حرم من لک حیمه الی
 منخرج و اصله لدن نون بیوکنزه باشند و مرچ از پس

این کلمات افتد مخفض باشد مگر کجا که منصوب باشد و ذلک
 قوله لدن غدوة قال ذو الرقة لدن غدوة حتی امتدت
 الفجر و حنا مقیم لفطین الشحمان و بلفظ لدا اغراکنسند
 چنانک بعد قال الشاعر فزع عنک الصبی و لیک تما نرش
 فی فوادک و چون این اسما را اضافت کنی گوی لدی
 و لدی بالتخفیف و لدی و لدیا و لدنک و لدیک و هم
 قیاس تا با حرف **فصل** قد آم و امام و بین الیدین
 فرایش قد ای و اما ی و بین یدتی فرایش من قد امنا و اما
 و بین ایدیا فرایش ما قد امک و اما مک و بین یدیک فرایش
 تو مر د اضافت با واحد یدتی و یدیک و یدیه و چون
 با تنبیه و جمع بود ایدی و هم برین تا با خ و قد ام را مونث
 شمرد و تصغیر او قد یدیمه و قد یدمه و این شاذ است
 قال الشاعر قد یدیمه البحریب و الجلم اننی اری غفلات
 العیش قبل التجارب **فصل** خلف و خلف و ورا
 و ا پس تقول زید خلف عمر و خلف بمعنی بعد بود تقول

آنکه فلان خلف فلان ای بعد و تصغیر خلیف و تقول
 خلف کل صلوة اریس نماز و ذکر کل صلوة ایضا و خلا
 نیز بمعنی خلف و قری و اذا لایستون خلفک و خلافت و ورا
 از اضدادست بمعنی امام و بمعنی خلف نیز قال الله
 وکان وراهم ملک ای امامهم ملک ای امامهم قال الشاعر
 الیس وراي ان ادب علی العصفاف شمت اعدای
 و تسمی ایلی یعنی امامی و لفظ ورا نیز مؤنث است
 چنانکه قدام و تصغیر تا ورتیته و تجوز ورتیه و این نیز شایسته
 چنانکه قدیمه و یقولون وراک اوسع لک ای تاخر تخدنگ
 اوسع لک و اریس شوتا جای فراختریابی و چنانکه ورا بجای
 تاخر بنهند امامک بجای تقدّم گویند امامک فرایش آی
 خلفی و خلای و ورا ای و اریس من خلفنا و خلفنا و اریس و هم
 برین قیاس تا تقدّم تاخر **فصل** وروا بودی
 این حرف را بنا کنی بر ضمت چنانکه قبل و بعد و روا
 بود که از نظر بی بی اسمی صحیح کردانی چنانکه شاعر گوید

۱۸
 فعدت کل الفوجین تحبب انه موی الحف فی خلفنا
 و اما منها **فصل** فوق و اعلا و علّا و علّو و علّو
 تقول حسته من علّ و من علّ و من علّا و من علّو و من علّو
 و من علّی و من مغال و کله بمعنی من فوق و فوق بمعنی
 دون کقولم تع ما بعوضه ما فوقها ای ما دونها و گویند
 فلان کس حقه است تو کوی و فوق ذلک یعنی کم از آن
 نیز فویقه و اعلا و علّی و علّوی زور من فوقنا و اعلا
 و علّونا زور ما فوقک و اعلاک و علّاک و علّوک زور تو
 و هم برین قیاس تاخر **فصل** تحت و سفّل
 و سفّل و سافل زیر تحتی و سفلی و سافلی زیر من تحتنا و سفّلنا
 و سافلنا زیر ما تحتک و سفّک و سافّک زیر تو و دال سفّل
 زیر ترا علی زور ترا علیان ذوالا علون جمع و مؤنث
 را العلیاء و العلیان دوزن و العلیات و العلی جمع و مؤنث
 الاسفل و الاسفلان ذوالا سفلون جمع السفلی و السفلیان
 السفلیات و السفّل جمع قال الله تع و کلمات السدیمی العلیا

وقال تع والسموات العلی جعلناهم الاسفلین دون وی دونه
وی من دونه وی مادونک وی توردا و دون فروتر تقول
مادون ذلک این فروتر از است دون جز قال الله
ایفکا الهه دون الله تریدون و ما ادر دون ای بیس
زید افرایک زید را و دون بمعنی قبل باشد تقول دون
النهر الاسدای قبل وصولک الیه **فصل** مع و امع
معنا و اما معک انور مجوز معنا و معک ساکنه العین فی الشعر
كما قال من تق فان الله معه و رزق الله موتا و عادی
و تقول جازید و عمر و معا یعنی بهم آمدند و جاء القوم
معا ای مجتمعین و مع بمعنی بعد باشد قال الله تع فان مع
السیر ای بعد السیر و یقال حیث من معه
ای من عنده **فصل** اذا و هذا و حدة و جذوة
و خیال و منا و امم و زمم و قبالة و مقابل و استقبال و وجه
و تجاه و تلقا بر ابراز ای و حذای و تلقای برابر من از ایتنا
و حذا و تلقا بنا برابر ما یقال داری حذا دارک و جذوة

۱۹
و جذوة دارک و خیال دارک امم دارک و زمم دارک و منا دارک
سرای من برابر سرای تو است و قد فلان حذاک و حذایک
تا آخر و لا یقال تلقایک و تحت نخوک و کذلک تو تحت
نخوک و ایک و شطاک و قبلک و تقول جلست قریک قریبا
منک دخلت بین القوم و وسطهم و خلا لهم و خلاهم سوئم
در شدم در میان مردمان و سر جاکمی بین بود و شرط باید
گفت ساکن و دیگر مواضع و شرط یک السین بین اظهرا
در میان باین اظهر کما بین ظهر یکم و ظهر انیکم و سم برین
قیاس **فصل** حول و حوال و احوال و حوالی
و حولی کردا کرد و تقول تعد و احواله و حواله و حوالیه
و احواله بنشستند کردا کردا و قال امرؤ القیس
تری الشمار و النایس احوالی و تقول تعد فلان عیة
و عینا فلان بسوی راست نشست و نیر و یار
و شامة و فلان بسوی چپ نشست علی المیمنة و الایمن
و علی الحیسرة و الایلیه و علی المشامة و تعد فلان طرفا

و علی شفا بر کرانی نشست و قعد وسطا و جلس بنده
و بنده و حجره و ناحیه و جنب و جانب و اکویش نشست
و موصد و ک ای قبالتک و کذک ذرک تقول فلان
ذکر ای بخدائیک **باب السامی فی اسما و الافعال** روید
زید املت ذه زید ز او کاف در اند گویند روید
زید آروید کما زید آروید کم زید او بجهت من مؤنث
آروید یک روید کما روید کن و روا بود کی مذکر و مؤنث
و ثنیه و جمع را بر یک لفظ بکداری چنانک یزید روید و
ویا مندر روید بکرا و روا بود که تنوین در آری و صفت
مصدر کردانی چنانک پیر آروید ای سملایه
دست بدار تقول بیه زید ای دعه و اثر که و روا بود که
بمعنی کیف بنهند در تنجب کما فی الحدیث اعدت
لعبادی الصالحین ما لا عین رأت ولا اذن سمعت
ولا خطر علی قلب بشر لکه ما اطلعتهم علیه معناه فیما
یقال کیف و یقال معناه سوا ما و یقال دع ما و دع

باب السامی فی اسما و الافعال روید
الصلوق نماز آری و این لفظی است مرکب از حی و مال
وید و کلمه تنجیل است و مذکر و مؤنث و واحد و جمع
را یک ن گویند و چون وقف کنی حی یا و در حال صل
تنوین در آری کوی حی یا و کاف در آری کوی حی یا
چنانک روید ک و کاف را محلی باشد از اعراب چنانک
کاف ذاک و ذلک است یا و تقول سلم زید یا زید
و این نیز مرکب است از نا و لم من لمت الشیء کردم
اندرین لفظ واحد و ثنیه و جمع و مذکر و مؤنث یکسان
بود کوی سلم یا رجل و سلم یا امرأة سلم یا رجلان و سلم
یا رجال و سلم یا امرأتان و سلم یا نسوة و این لغت اصل
جواز است اما بنویسیم گویند در واحد سلم و در ثنیه سلمتا
و جمع سلموا و زنی را سلمی و سلمتا و جمع را سلمتین و الاوّل
الصحیح و یلم لازم باشد قال الله تع و القائلین لا خواتم
سلم الیانه نزدیک آری و متعدی بود قال الله تع قل سلم

شد که بیاورد کوا با آن شمار اولام در اند کویند سلم لک
 کما و لکم و همچنین مؤنث را و نون تا یکید را در آرند
 سلمن و سلمان و سلمن و سلمین و سلمان و سلمنان
 میهات دور است این بنی است بر فتح چون
 کیف و این میهات لغت است بنی است بر کس
 چون قطام و خدام و میهات چون حیث و قط
 و هر سه مؤنث را و ابود میهات و میهات و ایات لغت است
 درین جمله و جوم و منهم من بقول ایان بالنون و ایان
 و ایانی و ایان و ایان بالنون و کویند میهات لک
 ای بعد لک شتان جدا شدند و این میان دوش
 باشد چنانک شتان زید و عمرو و نشتاید که کوی
 زید چنانک میهات زید و شتان بمعنی شت بود
 و نصبی آخر شتان معدول است از شت و
 همچنین و شکان و سه عان بمعنی سرع و و شکان
 و اندرین را و ابود کنی کوی سرع زید و و شکان زید و ما

و میهات

در افزایند کویند شتان مازید و عمر و و بنه دیک
 کرو می بین در افزایند کویند شتان مابین زید و عمر
 ای تفوق مابینهما و الاغرابین خاتم سه عان و و شکان
 در موضع تعجب کویند سه عان و آخر و جای ماسر
 و کذلک و شکان **فصل** میت لک و از برای
 و این را تشبیه و جمع کنند بل که کویند میت لک و میت
 تا با خرو مؤنث را میت لک و کما و لکن و اندرین
 لغتها است میت و میت و قری و میت لک
 ای تمیاز لک و این آنکه بود که هموز باشد يقال مایهی
 مثل جاء بحی بنیة مثل حیة اذ اتمیاضه خاموش باش
 تنوین نیز و اصبه صه ای اسکت سکوناً و ایست
 و میه تنوین مثل صیه ای بفر او بیا و خوا می تنوین داری
 ای صیه بفر او بیا و سخن ایها فرو کردار ایها دور بشو و یا
 بفر و ل و فرا گیر و قال و سوا و اقیل و و یا قل فانه آج به
 ان بیکل یعنی اذ اقیل له فذ فلانای الحرب فانه تیاخ

عنه لجنبه مملأ درنگ کن و حکم مذکور و مؤنث جمع یکی بود
فصل آمین بجهنم باد و آمین لغت است
و معنا ما کذلک فلیکن و این کلمه مبنی است بر فتح
جنانک کیف این قال الشاعر یارب لا تبسبنا ابدا
و یرحم الله عبد اقال آمینا لعل و لعل ذرئت خیر ذایعی
نعمته الله سکر فبیده را گویند لعلک و لعلک چون
دعا خواند و یرا و تعس که چون دعا خواند بروی
بذات لوت غفوة اذ اعترت فالتعس ادنی لها
من ان اقول لها و تقول للمبتعث لعلک عالی
فصل قدیس این مبنی است بر سکون و چون
اضافت کنی یا خود نون اندراری تا سکون دال
برجا ماند گوی قدی برع اشاعه و او بود که نون
حذف کند جنانک قدی قال الراجز و جمع بینما قدی
من نصه الخبیب قدی قط مثل قد تقول قدی و قطنی
و قطی و قطک و قطک بر ترا و قطاط معناه چسبی

۲۲
مبنی باشد بر کسره چون قطاطم قال عمر و ابن سعدی کرب
اطلت فیرا طهم حتی اذا ما قتلک سواتهم کانت قطاط
بجلی معنی قد و قط همیشه پ کن باشد گوی بجلی جنانک
قدک و قطک اما گویند بجلی جنانک گویند قطنی و کن
گویند بجلی ای چسبی قال لیسید فمتی امکن فلا اطفه
بجلی الان من العیش بجلی حسب معنی قد و قط و بجلی
الا که این به سه مبنی است بر سکون و حسب را بنا
انکه کنند که اضافت از وی با کنند جنانک قبل بعد
و فوق و تحت تقول رایت زیدا حسب یافتی ای حسب
و بعد حسب در هم و احکام کنی گفته آید ان شاء الله
و چون خواهی که در حسب با اندر آندی گوی بحسب
کنی مثل حسب تقول کنیک هذا ای حسب و مثله کانیک
و تقول ارجل کانیک من رجل ورجلان کانیک من
رجلین ورجال کانیک من رجال و همچنین حسب مذکر
و مؤنث و نشینه و جمع همه یکسان بود مذکر و کانیک

مؤنث را کوی سزه امراته کافینک من امراته و در بندک
لفتی دیگرست که تشنه و جمع کنند درت برجل هک و
هکاک و جمع هکوک و بامراهه هکک هکاک و بنسوق هکک
پیشین بر مصدر حمل کنند و دو مین بر فعلی و معنی
این کلمات آنست که این مردی است که بر جمیع خواهی
اندر فضل و بزرگواری او کوی و در موضع مدح
استعمال کنند و همچنین هکاک برجل نام هیک برجل
و هیکک و هکاک چون صفت مؤنث بود تا در آرند
هکک امراته نام هیکک و هکاک مذکر و مؤنث و جمع
و جمع و واحد یکسان بود قال الشاعر سوا الشيخ الذي
حدثت عنه هکاک الشيخ مكرمة و فرشته عک مثل حبک
بشیر الا که این را بنا کنند چنانک حسب را و تقول
ما ارجل شه عک من رجل هم چنانک گفتیک و حبیک
و هیکک و فی المثل شه عک ما بلغک المخلص **فصل**
فی اسما الاحزاب و اشبهها و می قولهم فعال یفتح الفاء

و کسه اللام غیر مؤنثه و می علی اربعة اوجه الوجه الاول
ما وضع موضع فعل الامر چنانک خذ و خذال و خذاک
بمعنی اخذ و اینزل و اترک یقال خذ و خذک و خذال
فروانی تراک دست بردار قال الشاعر تراکها من اهل
تراکها لما تری الموت لیدی او را کها و این قیاسی است
مطرد و نزدیک پیویه و کرو می گویند سماعی است
مطرد نیست و این بنا از افعال ثلاثی کنند و از رباعی
و دو کلمه آمده است یکی غر غار بمعنی غر و می لغه
لصبيان الاعراب و دیگر فر فار بمعنی فر و می صوت
قال الرازي قالت له ریح الصبا فر فار یعنی ان
ریح الصبا قالت للسیاب فر فر بارعد کانهما تارما
بذک و الوجه الثاني بمعنی مصدر باشد کقولهم للفجر حار
للبد و بداد و سوا التفريق و منه قول الشاعر فحلت برة
وا حملت فجار برة اسم للبه و فجار اسم للفجر و بداد
نیز معنی امر باشد کقولهم فی الحرب بداد بداد ای لباخذ

كل رجل قرنه ويقع ايضاً في موضع الحال كما قال الجبل
 تدوا في الصعيد بداي مبتددة والوجه الثالث
 ما كان صفة غالبية تكل محل الاسم كقولهم للمنية حلا
 لانها تخلق وتذهب لا حياء غالبية وكقولهم للشمس
 حاذ لانها تحذاي تشوخر لما يقع عليه ويدخل في
 الباب قولهم يا فداق ويا لكاح في النداء ويقع في
 غير النداء في ضروف الشعر كما قال البيت بعدنه لكاح
 والوجه الرابع أنك معدول باشد از لفظا عليه جنانك
 خدام وقطام كي معدولست از خادمة وقاطمة وبنوهم
 تجرؤنه مجري ما لا يصف الا ما كان في آخره راء نحو خصاء
 وجعار فان اكثرهم يوافقون اهل الحجاز فيه **فصل**
 تا فراكه ناكل فراكه نو بردا كاكاهم ومونث را ناكل كاكاهم
 ناكل ولغتي ديكر تا بفتح الهنق ودوراما وجمع ماؤم
 قال السبع ماؤم اقرؤا كتابيه ومونث را ماؤما وجمع
 ماؤن ولغتي سيم ماؤموز وساكن بوزن خف ودوراما

وزن خافا وكرسي را ماؤا جون خافوا ومونث را ماؤا
 جون خافى ودوراما جون خافا وجماعتي را ماؤون
 چون خفن ماؤيا رتقول ماؤيا رجل يا را ي مرد ماؤيا بيا
 شما دور و جمع ماؤا جون ماؤوا ومونث ماؤى ماؤيا
 ماؤن جون ماؤن **البيان السابع** في الاسماء الجارية
 مجري الاصوات اخ كلمة يقولها المتكلم المتكبره وقال
 وفاي وصل الغايات افا ويروي افا بكسر الالف وعب
 خالص اين لفظكم كويند بل كه كويند چيس از المي وزخمي
 كه بدیشان رسد ما كاه يقال ضربته فافا فافا فافا
 كلمة يقولها المتكبره م اين كلمة در وقت طالت و دل
 كويند واندرين لغت بسيار است اف اف اف اف اف
 بوي تنوين مر سه ومنون ينز اف اف اف اف اف اف اف
 يقال اف ك اذا استقدرته قال الله تعالى ولا تقل
 لها اف ولا تنهرهما وكوند افا وتقال فلان فالا فوسخ
 الاذن والتفسيخ الطيفوي كلمة يقولها المتقدم اين كلمة

واف وافي ص

در وقت پشیمانی یا تعجب گویند جهانک وی لعبد الله
الذي صنع عجب از فلان این چه بود که کرد فاما ویک روا
بود کی گوی اصل وی بود کاف بیفودند جهانک رویدک
و گویند اصل ویک بود لام بیوکنند و این قول ضعیف است
واما ویکان گرویی گویند وی جدا است از کان و در مصحف
پیوسته نویسنده فی قوله تع ویکان الله یسط الرزق
و گرویی دیگر گویند ویک جدا است و آن جدا و معنی جمله
آنست که گفته آمد و در پسترا آنست که وی جدا است
و کان جدا قال الشاعر وی کان من لم یکن له شئ شجبت
ومن یفقر یعیش عیش ضیة آوۀ کلمه بقولها المتوج و فیها
لغات آوۀ الف محدود و او مشدد و آوۀ الف محدود
و او مخفف و آوۀ و او پکن و نا مکسور و آوۀ و او
مشدد و مکسور و نا پکن و آوۀ و او تانیزه در آرد آوۀ
و اما کلمه یقولها المتعجب و یقول و اما له قال الراجز و اما
لریا ثم و اما و اما یالیت عینهم لانا و فاما و متنبی گویند

۷۵
آوۀ بدیل من قولتی و اما جمع کرد میان مرد و کلمه کی ضد یک دیگرند
یقال و اما له ای اطیبه نخ نخ کلمه رضا پسند است گویند
نخ نخ قال الاعشی بن الایح وین قیس با نخ نخ نخ
لولم و لملود و نخ نخ لفته و روا بود که مشدد کرد آسینا
گویند نخ جهانک شاعر گویند روا فم اگر م الراجز نخ
لکن نخ یج ختم و نخ الرجل اذا قال نخ بدخ کلمه مشن نخ
یستعمل فی موضع التعجب نخ نخ زجر للغم و السباع و کلدک
خه خه بنا کنند بر فته گویند نخ نخ و حجه و قال الشاعر
بقری شیهه نخ نخ ناعقه جاده زجر لیل دون الناقه و من
است جر کسه و روا بود کی منون کردند و منه قول الشاعر
اذا قلت لجاهل حتی ترده قوی ادم اطرافها فی السلاسل
نخ نخ کلمه است که شتر آن خر بگویند تا ببارا منند عید پس
زجر لبغل چون بانک بر استر زنند این کلمه گویند زروما
را قال الشاعر اذا حلت برقی علی عید پس قال
من غرا و من حلیس یعنی علی البغل قوس منی باشد بر سکو

زجر باشد سگ را بانگ بر روی زنند گویند قوس قوس
و چون ویرا خوانند گویند قوس قوس خوب زجر باشد
شته را و اندرین سه لغت است خوب و خوب و خوب
حل بسکون لام ناقه را گویند و در حال وصل تنویر دارند
گویند حل قال رویه و طول از جرحل و عالج زجری است
هم ناقه را بهی بر کسرت ملا و منی و ارجب این سه
کلمه زجر باشد اسب را و اد آن باشد که فراخ ر و و دور و
قال الشاعر نعلها ملا و منی و ارجب منید و هی و ما
زجر لابل و مثل این فراوانست چون جاد و عار و عار
و اینجا این قدر کفایت بود اما قولهم دغ دغ که
را گویند که بیفتد ای درست خیر المعنی قم فانتعش
قال الشاعر لی الله قوما لم یقولوا العائر ولا لابن عم
ناله الله دغ دغ بعض بکسر المیم و الضاد مشددة
کلمه پستعمل فی موضع لا یمیی مع ذلک مطعنه فی الاجابة
قال الراغب سالت هل وصل فقلت بعض و حکت

لی را سها بالنعض و بعض بفتح ضاد هم لغت است
الباب الثامن فی المصادر المثانی و المصانف
لیک اصله من لب مکان اذا اقام به این کلمه در جواب
کسی گویند که ویرا خوانند و معنی آنست که ای تمام
جواب ترا ایستادنی پس ایستادنی و بعد یک یاری
دادنی پس از یاری دادنی من الاستعداد فی ما خانیگ
فالحنان الرحمة ای تحسن علی حرة بعد من و این لفظ مفرد
نیز استعمال کنند و دیگران نگند كما قال الشاعر
وقالت حنان ما اتی بک ناسا اذ و نسب ام انت
بالحنی عارف می اذ یک اصله من الهند و هو القطع لیسعة
بهند می بعد می و معناه بریدنی پس از بریدنی بجزازیک
و ادا مردمان را از یکدیگر ای احب من القوم حرا
بعد حرا خدازیک ای اهدر حذر ا بعد حذر کن یکبار پس
از دیگر ذوالیک ای تداولا بعد تداول فرا گرفته
پس از فرا گرفته قتی قال الشاعر اذا شق باله دبر قع

دَوَائِكَ حَتَّى كَلَّ غَيْرَ لَابِسٍ بِجَانِبِكَ وَارْتَدَّ وَرَمَا كُنْدَ
 اِي كَفُّوا وَامْتَنِعُوا بِجَانِبِ اللَّهِ بِأَكْبَرِ وَدَوْرِي أَرْغَبَ خُذَا بِرَأْسِ
 وَمَعْنَاهُ التَّبَيُّنُ لِلَّهِ وَغَرَبَ جَوْنُ أَرْجِيئِي شَكْفَتِي نَمَّا
 كَوْنِي بِجَانِبِ مَنْ كَذَا قَالَ لَأَعْتَشِي أَقُولُ لَمَّا جَاءَنِي فَخْرُهُ
 بِجَانِبِ مَنْ عُلِقَتْهُ الْفَاحِشَةُ بِجَانِبِي لَعِبًا مِنْهُ وَنُصْبِي وَبِرَأْسِ
 مَصْدَرِي اسْتِ كَذَلِكَ مَعَادُ اللَّهِ وَمَعَادَةُ اللَّهِ وَمَعَادُ
 وَجْهِ اللَّهِ وَمَعَادَةُ وَجْهِ اللَّهِ وَإِنْ نَزَّ نَصْبٌ عَلَى الْمَصْدَرِ
 بِوَدُوعِ مَعْنَى النَّسَبِ كَمَا وَارَدَ اشْتِ خَوَاتِمُ خُدَايَ
 وَتَجَنَّبُ مِنْ عَوْدِ بِاللَّهِ وَالْعِيَاذُ بِاللَّهِ وَكُونُوا عَوْدُ بِاللَّهِ
 مِنْكَ أَيْ اَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ قَالَ الرَّاجِعُ قَالَتْ وَفِيهَا
 خِدَّةٌ وَذَعْرُ عَوْدٍ بَرْتِي مِنْكُمْ وَخُذْ فَصْلَ فَمَاجِي
 مَهَا جَرِي الْقِسْمِ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُهُمُ قَعْدُكَ اللَّهُ وَقَعِيدُكَ اللَّهُ
 إِنْ سَوَّكُنْدِي اسْتِ عَرَبِ رَامَهُ دُو مَضُوبٌ بِوَدُ
 بِفَعْلِي مَضْرُوعٌ تَقْدِيرُ اسْمَاكَ بِقَعْدُكَ وَقَعِيدُكَ حَرْفُ
 حَذَفَ كَرْدَنَدُ وَاصْلُوا الْفَعْلَ وَمَعْنَى اسْتِ كِي بِاللَّهِ

اِيذِي بِعِيْمِ سَدِّكَ حَتَّى كَأَنَّهُ قَعِيدُكَ وَشَلُّهُ اَعْمُكَ اللَّهُ وَإِنْ اسْمُ
 يَقُومُ مَقَامَ الْمَصْدَرِ وَهُوَ التَّعْمِيرُ كَمَا نَكَتَ بِتَعْمِيرِكَ اللَّهُ
 الْبَقَا وَالدَّوَامُ بِعَيْنِ سَوَّكُنْدِي بِقَرَارِ دَادَن تَوْبِقَايَ
 خُدَايَ تَعَالَى وَبِمِشْكِي أَوْ كَذَلِكَ نَشْدُكَ اللَّهُ يُقَالُ نَشْدُكَ
 اللَّهُ جَانِبَكَ قَعْدُكَ اللَّهُ وَيُقَالُ نَشْدُكَ بضم التاء نَشْدُكَ
 اللَّهُ وَانْشَدَكَ اللَّهُ أَيْ ذَكَرْتُكَ اللَّهُ وَارْتَدَّ وَارْتَدَّ نَشْدُكَ بِاللَّهِ
 وَجَوَابُ إِنْ تَشْتِ شَيْءٌ جَزِيئِي بِوَدَا اِمْرِي أَيْ نَهَى
 يَا أَنْ لَا يَأْتِيَا بِاسْتِفْهَامِ جَانِبِكَ عَمَّكَ اللَّهُ هَلْ رَأَيْتَ
 بَدُورًا وَقَوْلُهُمْ حَجَّةُ اللَّهِ بَلَسَةُ التَّائِمِ سَوَّكُنْدِي اسْتِ جِيرَ
 لَا أَيْتِكَ بَلَسَةُ الرَّاءِ قَالَ الشَّاعِرُ وَقُلْنَ عِيَاذُ الْفَرْدِ وَبِأَوَّلِ
 مَشْرَبِ أَجَلٍ جِيرَانِكَ نَتِ اِيْحَتِ دَعَا شَرْعِ مَعْنَاهُ حَقًّا
 قَالَ الْمُفَضَّلُ خَفَضَ اِيْدَا وَبِأَشَدِّكَ مَنُونُ كَرْدَ اِيْدَا وَانْشَدَ
 وَفَائِلَةٌ سَلَبَتْ فَقُلْتُ جِيرَ وَإِنْ اِيْزِ قِسْمِ حَرْفِ اسْتِ وَلَكِنْ
 جَوْنُ مَعْنَى قِسْمِ اسْتِ اِيْجَا كَفْتُهُ اَمْدُ وَتَجَنَّبُ كَوْنِي عَمَّنِ اللَّهُ
 قَالَ اِمْرُؤُ الْقَيْسِ فَقَالَ عَمَّنِ اَللَّهُ مَا لَكَ حِيلَةً وَمَا اِنْ اِيْزِي

محض نشود الا در سه موضع یکی در موضع مدح گویند و سبب
و حده اولی مهمتا است دیگر در موضع ذم گویند و مجتبی
و حده و غنیه و حده او با کس نیاید یعنی معجب است بعقل
و رای خود و يقال حررت بهم جماعه یز و الجماء الغفیه
و جماعه اکبر شتم بر ایشان و ایشان بسیار بودند
چنانچه هجوم است و سوا کثرة و غفیه از غفر است و سو
السته یعنی ارب سیارگی بودند یکدیگر را فرا پوشیده
بودند و جماعی باشد در موضع مصدر و مثله فی المعنی
جا و اقضهم بقضیضهم این مصدری است مضاف
چنانکه و حده و معنی آنست که همه آمدند ای جا و اجمیعا
و من الوب من یجری و یجری کل فقول جا و اقضهم
چنانکه جا و اکلم قال الشاعر و جارت حاش قضها
بقضیضها و جمع عوال اداق و الاماء و اصلها من القضض
و سوا الحشونة ای جا و ابا جماعه الحشنة کثرة و مثله فی
المعنی جا و ابلغهم و لیفیضهم و جا و امن لقم یعنی همه آمدند

و جا و انا طیه و طرا و کافه و حاة آمدند همه و جا و اعلی بکرم
ایهم همه هم آمدند کی سبب کس این است یا از ایشان
و جا و اجمیعا ای مجتمعین **الباب** **الکاسع** **نصب**
با ضار الفعل در جا فراخی باد یعنی آیت رحا و سعة
بفراخی آمدی و کذلک ایما ای و جدت ایما کاستان
و سهلا ای نزالت مکانا سهلا و قوی از عرب گویند
در جنگ الله و مسهلک الله و در حیا یک الله و مسهلک الله
و قوله علی لام حیا بهم در صفة اهل النار و معناه لا السع
مکانهم و قولهم سقیاک و رعیاک تقدیر سقاک الله
سقیاء و رعاک الله رعیا خدا تر آب دنا و نگاه دارد و قولهم
ذفر آله و تناء و تقسا و تبا و سحقا و خیبة و بوسا معنی دگر
الزناک الله ذلک و قولهم جدعا و عقترا و حلقا ای جدعه
الله جدعا و عقترا عقترا و قولهم منیا منیا گوارند باد
نه دو منصوب باشد علی الحال و قولک منیا کمال المال
رفعی مال برای ابتدا بود و منیا حال بود درین موضع

والتقدير ثبت لك المال او دام سنيا وصفت مصدرية
بود جانك كوتيد كلوا واثروا سنيا اي اكلا وثرنا
سنيا و قولهم اجدك الله معناه اجد منك هذا الحقيقة
این از تو و منصوب باشد برای مصدری تقدیرم اجد
جدك قال الشاعر اجدك يا لعينك لا تنام كان جفونها
فيها كلام و قولهم اخذت هذا بدم فصا عدا
اي فرا گرفتیم این بدرجی زیادت صا عدا نصب
احال است اي فرا داد الثمن صا عدا و قولهم الطریق الطریق
والليل الليل والله الله والاسد الاسد اي اخذ الطريق
و با در الليل و اتق الله و اخذ الاسد و قولهم لا افعله
البتة نكنم این کار هیچ گونه نصب علی المصدر
اي ائت هذا الامر البتة المعهودة التي هي العاية
يعني بیدیم این کار بریدنی که نیز با وی نکردم و قولهم
افعل ما انعموا و جئا و كرامة و بسق و حبة و نعمة عین
و نعام عین بکنم این کار رو بس و بچشم دارم نصبی این الفاظ

بفعلي مضمر بود اي احب جئا و اگر مكرامة و انشك بسق
و انعم عليك النعام و روا بود کی نصب او بر مفعول له
حمل كنه افعل هذا اگر اما و انعاما لك و قولهم عذيرك من فلان
و عذير فلان و عذيري من فلان یعنی بیار کسی را که
معذور دارد و ترا از محبت او اهل کسی او را معذور ندارد
اندرین بک ملامتش کنند ویرا و منه قول الشاعر
أريد جباه و يريد قتلي عذيرك من ضحك من مراد
وقال الاخ عذير الحی من عدوان و ان كانوا حية الارض
و قولهم رجع عوده علی بدیهه بازان هم شدگی بود و تقدیر
رجع عاید عوده علی ما ابتداءه باز از هم شدگی بود و فعل
ذلك عود او تیرا ای عاید او با و یا مصدری است
بمنه لت حال و تقول فعل مرة و مرتین و مرات و مرارا
بکرد این کار یکبار و دو بار و این نیز نصب علی المصدر
و يقال فعل ذلك مرأ و هو جمع مرة قال ذو الرقة لابل سو
الشوق من دار تخونها مرا بجات و مرأ بارخ ترب و يقال

فلان يضع ذلك الامر ذات الامر يعني وقتي كذا ووقتي نه
وكذلك فعل في اطوارا وطورين وجمع اطوار قال الله
وقد خلقكم اطوارا وكذلك تارة وجمع تارة تارة
قال الشاعر يقوم تارة ويمشي تارة وروا بودكي ما
يكونند از تارة قال الرازي بالويل تارة والشور تارة
ايضا نه نصب على المصدر بود از من اي رج يهبط نصبا
وينوب عن الحال تقول فعلت ذلك ايضا اي ايضا
جاء اليه ونقال قد اكرت من ايضا اي اين كلمه بسي
مي كوي **الباب العاشر في اسماء التوكيد**
كل ثمة تقول كل القوم جاءني ثمة قوم بنو من آمدند
حل كني بلفظ كل و اگر خواهي كوي جاؤني حلا على معناه
وبالجمع اضافت كند جنابك كل الرجال و كل النساء
وبالواحد نه جنابك كوي كل انسان وكل امرأة
و اسماء التوكيد النفس جنابك كوي جاني
زيد نفسه والزيدان انفسهما والزيدون انفسهم وكذلك

نفسها وانفسها وانفسهن عين نه از اسماء التوكيد
كوي جاني القوم اعينهم ويدا سوبعينة ويدا سوبعينا
ولا آخذ در سمي الابعينه و فلان عين الاديب عين
الفاضل فلما اجمعون فهو تبع كل نشايد كه اجمعون
از پيش كل بود بل كه كويند جاواكلهم اجمعون اكنون
ابصعون ابتقون هم برين ترتيب ي رود اكنون
فاستقاه من قوام حول كنيغ اي تام و ابصعون
من البصع ومو اجمع قاله ابن الاعرابي و كروي البصع
كفته اند بالصا و معجمة ولكن ضا و معروف تراست و ابع
من البتع و مو القوق والشفق والغرض من التوكيد
المؤكد و احكامه و بلفظ نفس عين يكي و دو و سه
را تا كيد كنند كوي رايه زيدا نفسه كوي رايه
زيد اكله و نشايد كي كي را و دو را بد و تا كيد كني و كل از
معني اضافت خالي نباشد ظاهرا و مضرا و مجنين بعض
والف لام بر ميچ يك ازين دو درنيايد اينست مذهب

و بلفظ كل و اجمع جماعت را
تا كيد كنند

عرب قال لازمي اجاز السويون ادخال الالف اللام
 في بعض كل وان اباه الاصمعي **فصل** كلا در تا كند
 ووجون كل است در تا كيد جمع كوي كلا الرجلين قاما
 وان شئت قام حمل بر لفظ و بر معني روا بود وقال الشاعر
 وجمع بين اللغتين ان المنيّة والشوف كلاهما يؤ في المخارم
 يرقبان سوادى واصافت كنند اين لفظ را كريا
 كل كى يضاف الي المعرفة جنانك كل القوم و الي الكثرة
 جنانك كل رجل وكلا ازين لفظ بگردد مادام كى با مظهر
 مضاف بود تقول جاءني كلا الرجلين ورايت كلا
 الرجلين ومرت بكلا الرجلين ومؤنث را كوي كلتا
 المرأتين قاما وان شئت قامتين چون كلا قال الشاعر
 كلتا الجنين اتت وقال الشاعر كلا الرجلين افاك ايتهم
 وقال الآخر كلتا سما خرت واسجد راسها فاما جون مرد
 با مضمر اضافت كني كوي جار الرجلان كلاهما و امرأتين
 كلتا هما ورايت الرجلين كليهما و امرأتين كليهما و بر نزديك

قوم كلتا بر يك لفظ باشد در همه وقتها كوي جاتني المرأتان
 كلتا هما ورايت المرأتين كلتا هما ومرت بالمرأتين كلتا هما
الباب الحادي عشر في اسما المبنية مع غير
 واين اسما بر چهار نوع باشد اسم مبنی مع اسم جنانك احد
 عشرة الي تسعة عشرة در جمله احوال بر يك صيغت بود مكر
 اثنا عشرة و اثنا عشرة كى معرب بود كوي سولاً واحد عشرة
 ورايت احد عشرة ومرت باحد عشرة ومؤنث را احدي
 عشرة و مجنين الحادي عشر تا التاسع عشرة و الحادية عشرة
 تا التاسعة عشرة و قولهم وقفوا في حيص بيض حيص يائي
 است و يصبى اوى يقال حاص حيص اذا فر و باص بصوص
 اذا فات وكن بوض را ببيض كى دانيدند مجاورة حيص
 و معني آنست كه در كارى افتادند كه ازان بنسوان كرتخت
 و نه در توان گذشت و يجوز حيص ببيض و ابو دى منون
 كوداني در جمله و وجه و تفرقوا شغراي انشده و اني كل
 وجه بيرا كند جنانك و اسم نيايند بس ازين و شغري
 لم

شغل القلب اذا رفع احدي رجله من الارض وبعدها ليحول
 وبلغ من البغزو العطش الذي لا يري معه وكذلك تفرقا
 سولا تفرقا لا اجتماع بعده ومله شد وشد وشد وشد
 وقولم هذا الشيء بين اي بين الجيد والبردي وبقية
 صباح مساو ديدم ويرا با ما ذا و شبانگاه اي صباحا
 ومساء و يوم يوم اي يوما و يوما وجون كوي صباح
 مساو معني آن بود كي صباحا مقه با مساو اي ديدم با ما
 شبانگاهي ويرا وبقية گفته گفته ديدم ويرا ويا زوي اي
 متكافين يعني گفته كل واحد منها صاحبه عن مجاورته
 الي عيره و سوجاري بيت بيت اي ملاصقا و متكافرا
 مسمايه منست خانه پيوسته با خانه و ذمبوايدني
 سبا و ايا دي سبا اي متفرقين موضع نصب على ال
 و ان كان سبا معروفة كقولم ارسلها العراق اي معتركة
 و روا بود كي در موضع مصدر باشد اي ذمبواذ ما
 ايدري سبا يعني تفرقا تفرقهم افعلا ابادي بد و با

بدني و بدات ذي بدني و بداه ذي بداه يكن اين كار
 پيشين پيشين اي از پيش هم جزه ما و كذا كذا
 با دي بد و بي موزه و با دي بدني قال الراجز و قد علتني
 ذراة با دي بدني و ريشه تنهض بال تشدد و يروي في
 تشدد و ياد و با دي ميمشه ساكن بود چنانك قاي
 قلا و چون اسمي را با اسمي بنا كنند اصل است كه
 آخره دو و مفتوح گردانند چنانك تعلبك و حقه موت
 و اگر در موضع خلاف اين باشد علت را بود چنانك معدي
 كرت و با دي بد و اسم بني مع فعل چنانك خوشا
 و دوشا حبت فعلست و ذا اسم است و در تنبيه و ا
 و جمع و مذكر و مؤنث يكسان بود كوي هذا الرجل
 و هذا المرأة و اين كلمه در موضع مدح كويند چنانك
 چنان بود كه گفته باشي زيد محمود و محمود و مثله في ال
 سلم عند اهل الحجاز اصله ما لم من اللهم و سوا جمع
 و ما للتنبيه آنگاه الف حذف كردند كذا الاستعمال

حذام

والعنى عندى لم تشك لنا واقرب منا وقد مر كنه قبل اسم
 مبتنى مع حرف جنانك لا بد چاره نيست واصله من البد
 وهو التفريق ومعناه لا فراق ولا مفارقة من
 وتقول لا بد انك خارج الف مفتوح واين جمله در محل
 خفض باشد تقديره لا بد من انك بمجنيين لا محالة ولا حيلة
 واصله من الحيلة كان معناه لا حيلة في التخلص من انقول
 لا محالة ولا حيلة انك اسب اي من انك كما قلنا في لا بد
 وبمجهنين لا وغي ولا حم ولا عذد ولا معتد ومعناه
 كلها لا جرم مر آينه وجرم فعلت بنزدك بصرى ان واسم
 بنزدك كوفيان چون اسم باشد بمنزلة حقا بود و در جواب
 لام درارند جنانك در جواب قسم كوي لا جرم لا ينك جنانك
 كوي حقا لا ينك وبمجهنين لا جرم لا فعلن جنانك والله لا فعلن
 وقوله لا جرم ان لهم النار معناه على هذا قول حقا ان لهم
 النار و بر قول بصرى ان لا رد لقول الكفار و جرم معناه
 كسب اي كسب كفرهم ان لهم ولا سيما كلمة تخصيص است

لا بد

نما

اي اخضر المذكور بالذکر او غيره لعل ان منى الناس ولا سيما
 زید و زید مردمان نیکو دارند مرا خاصه زید و اصل این
 کلمه سی است کی معنی مثل بود چون زید بحض کوی باز باد
 بود تقدير جنان بود کی ولا مثل بنید و چون زید بر فرغ
 کوی تقدير جنان بود کی ولا مثل الذي هو زید مادرین موضع
 بمعنی الذي بود ولا سيما زید انصب رو بود چون
 لا سيما بمعنی الابد کوی جاء القوم لا سيما زید احک
 جاء القوم لا زید واسم مبتنى مع صوت جنانك عمودیه
 و پیبویه و حمدویه و مثل بنی اکبیه ویه بمنزله صوت کفای
 و عاق و غیره من الاصوات اندرین دو طریق است بنا
 و اعاب انکس کم عرب کرد اند کوی و لا سيما و
 پیبویه و رایت پیبویه و تشیه و جمع کنت السیو
 و لا سيما و انک بنا کنند کوی و لا سيما و
 و ذو و لا سيما و ذوی پیبویه و ذوی و علی بن العباس
 و **الباب** الثانی عشر فی الاسماء المفردة مهمیم کلمه

باینه یستفهم بها عن الامر والحوال و معناه اما انچه كيف سوال
عن الحال تقول كيف زيد یعنی حال وی چو نیست و
نشاید که کو زید كيف چنانکه نشاید که کوی زید این
والقتال متی زیرا که این مره استفهام است
والاستفهام له صدر الکلام کم سوال عن العدد و هو
اسم ناقص بهم مبنی علی السکون و اوراد و موضع باشد استفهام
و خبر در استفهام کوی کم درهما ملک و در خبر کوی کم در هم
انفقت چون خواهی که اورا اسمی تمام کردانی میم و از وی
مشد و باید کردن چنانکه کوی قد اکثرت من الکم یعنی
این لفظ بسیار کمی کوی و همچنین کوی بی اهمیت شدید
المیم و حروف تجرب روی در آید چنانکه بکم استهت و الی
کم تکذب غیبه کلمه مخالفه کما ان مثلا کلمه مشککة تقول
ما غیبه ذاک و این نه آنست و بر آنست بخلاف و آنکه
کوی نه امثل ذاک این آنست یا مانند آنست و الجمع
اغیار و له موضعان من الکلام یکی صفت و اصل است

۲۰
چنانکه زید غیبه نخل و دیگر در استثنا چنانکه جاء القوم غیبه زید
و کروبی از عرب غیبه نصب کنند چنانکه بمعنی الّا بود
و اتمام شدن نکردند کویند ما جانی غیبه که و ما جانی احد غیبه که
و غیبه بمعنی لا بود چنانکه فن اضطر غیبه باغ کانه قال
فن اضطر جالعا لا باغیا و كذلك قوله غیبه ناظرین اناه چون
برین قیاس جمله باشد نصب علی الحال بود و زید بمعنی
غیبه و میدلغه فیه و المیم بدل من الباء کقولهم سدد راسه سدد
راسه اذا استاصل شعره تقول فلان کثیر المال بیدانه نخل
ای غیبه نه نخل سوئی و سوئی و سوار ثلث لغات و لکن
الاعراب فی المقصود و يستعمل الثث فی المكان يقال
مكان سوئی و سوئی و سوار ای عدل و وسط قیاس فی الغریب
قال استمع مکانا علی سوئی قال الراجز و جذا ابانا کان
حل بده سوئی بن قیس قیس غیلان و القر و این مره
لفظ بمعنی استثنا هم مستعمل است تقول جاء القوم
سوئی زید و سوئی زید و سوار زید و افحمت مدوت و ذاک

او ضمنمت قصه قال لا عشى في الممدود تجانف عن حوالها
 ناقتي وما عدلت عن اسما لسوايكا وسوار ايضا يكان
 تقول سوار علي قيانك وقعودك تقول هما في الام سوار
 وسم سوار و اگر خواهي سوار آن واسوار و سوار پيه ايضا
 وبي علي غيه قيا پس و اين يك لفظ بيشه در موضع ذم
 كويند و تقول ارض سوار اي پستويه نوك ان بفعل
 كذا اصله من التناويل ومعنى ان بود كه بايد چنين كني اي حشك
 وينبغي لك ان تفعله و تقول ما نوك ان تفعل كذا اي
 ما ينبغي قال العجاج ما جت و مثلي قوله ان يربوا حامة
 ما جت بما شجعا ان لفظ در جيزي استعمال كند كي
 تناول آن ممكن بود فكذلك قلت تناول في الشئ انه
 يبحقك خيره على الضد من هذا اذا قلت ما نوك ان تفعل
 كذا فاعرف و او لي لك كلمة تعدد و وعيد المعنى المشه
 قريب منك و احسن ما قيل فيه قول الأصمعي قال او لي
 له قاربه ما يهلك به اي نزل به قال الشاعر فاولي هم

ثم اولي و مل للدر تجلب من مرية و اصله من ليك الشئ اذا دنا
 منك يقال و لي يلي و ليا اي قرب اولي افضل منه كان
 معناه و ليه الشئ و ليا كاملا و او لي ايضا معناه احي
 و اجد رسته او رتر تقول سوا لولي و هما الا و ليان و سم الاول
 و بي الوليا و هما الوليان و من الوليات و الولي مثل
 العلي الاول خستين و نقيضه الآخر و ايسين و اصله
 و اوان و لام فقلبت الواو الا و لي بمنزلة و زيد
 و او ففعل اول و هما الا و لان و سم الا و لون و الا و ايل
 و الا و ل و بي الا و لي و يجوز الا و له و هما الا و ليان و من
 الا و ليات و الا و ل الا و ايل و الا و ايل و الهمزة
 في الا و لي و الا و ايل مبدلة من الواو كرامته للجمع بين الواو
 في اول الكلمة و كروبي كفت انه اصل اول و او است
 و بمنزلة و لام يعني كذا در اصل اول بوده است بمنزلة را و او
 كروبي كروبي و او دغام كروبي برين قول وزن اول افضل
 و بر قول يشين فوعل و ميكي را در قيا پس چي است

وليس في موضعها الآخر والبين الآخران ذو الآخر ون جمع
وتأنيثه الآخرة الآخرتان الآخرات والآخر جمع وموصفه
تقول جاءني آخر أي أخيه أو موالذي بجي بعد الأول والآخرة
بفتح التي ويكرر فهو أحد الشئين والآخر في آخره على ما قيل
الأول والأولي وكذلك في التثنية والجمع وجاء فلان في آخرها
النكس أحد فلان در واپسینان مردمان ولا أفعله
أخري اللبالي أي ابتداء سائر ويكرر وموفا على من أسأرت ^{الشيء}
فسيب أي البقية فبقى ومنه قوله وسائر النكاس أي باقى
النكس أصله من السور الذي يفضل من الشهاب
وغيره وباشد كى سمة ازوي حذف كند سائر گویند
وقال فتود ما المدفاه فلو نه كلون النور و معي آد ما
أي سائر طونيه لك خنك تو وبي فعلی من طاب ^{يطيب}
يار او او كرد ايندند براي صمت وطوباك معناه وكذلك
طوبي لهم وطوباهم وقوله تعالى طوبى لهم معناه ^{المستطابة} الحاله
لهم على رسلك حسن باش رسول فعل كذى وكذى على

رسلك أي ابتداء فيه والجار مع مجرور في موضع الحال أي ^{مستند}
وأصله من الرسل وهو اللبن ثم تد من الضع ولقول جعل
يفعل كذى على رسله أي على ميسنته بهم جرای كش كشيدنى
تقول كان ذلك عام كذى و يلم جرای اليوم و سوب
على الحال عند البصه ين يلم جرای اي شيتين و على
المصدر عند الكوفيين لان يلم معنى جرای او اختيار
أنست كى لفظ يلم موخر بود در سمه حالها من اجل ومن
جرا ازهر و يجوز من اجل بكسه المهنه تقول فعلت كذى
من اجلك ومن جراك و يجوز من جراك محققا ومن جراك
مخففا ممدودا و اصل اجل جنابيت بود لقول اجلبت
شرا اي جنيت فكان قولك من اجل كذى معناه من
كذى ومن جنابيت كذى و جرای فعلی من الجريق و جرای به
ايضا يقال جرای فلان جريق وقال الشاعر ائحب البت
من جراك ليلي كاني يا سلام من اليهود جرای به من حشك و
بنك بيار انرا از مست نیست یعنی از مرگی که بود

وَرَبَّمَا قَالُوا اسْغِثْ لَنَا مِنْ عَشِكَ وَبُسْكَ مَعْنَاهُ مِنْ حَيْثُ كَانَ وَلَمْ يَكُنْ
قَالُوا الْمَعْنَى حَيْثُ مِنْ حَيْثُ تَدْرِكُهُ حَاشِيَةٌ مِنْ حَوَائِثِكَ
وَقَوْلُهُمْ مِنْ بُسْكَ اتِّبَاعٌ وَرَوَا بُوْدُكِي أَيْ زَابَسَاسُ بُوْدُ
وَمَوَا لِرَفْقٍ مَعْنَاهُ تَرْفُقٌ فِي طَلَبِ ذَلِكَ وَعَشِكَ مِنْ الْعَشِ
وَمَوَا لَطَلَبِ لَدَدُكَ خِذَايَ يَارَ تَوْبَادُ وَمَعْنَاهُ فِي الْحَقِيقَةِ
كَثْرَةُ خَيْرِكَ وَأَصْلُ الذَّرِّ اللَّبَنُ وَجَمِيعُ خَيْرِ الْعَرَبِ فِي اللَّبَنِ كَانَ
الْمَعْنَى لَدَدُ مَا خَرَجَ مِنْكَ مِنْ خَيْرٍ وَجَوْنٌ وَكُنْتُ كَسِيْرًا
كُوْنِيْدَ لَا دَرَّةَ دَرَّةَ أَيْ لَا كَثْرَةَ خَيْرٍ نِيَكُشْ مَبَادِيْرًا
بُوْدُكِي لَدَدُ يُوْكُنْدُ كُوْنِيْدَ دَرَّةَ دَرَّةَ وَدَرُ مَوْضِعٍ تَجِبُ كُوْنِيْدَ
قَالَ الشَّاعِرُ دَرَّةَ الشَّبَابِ وَالشَّعْرَ الْأَسْوَدَ وَالضَّامِرَاتِ
تَحْتَ الرِّجَالِ لَكِ اللَّهُ دَرَّةَ دَرَّةَ دَرَّةَ خِذَايَ بَاشْ مَعْنَاهُ لَكِ
حَفَظَ اللَّهُ وَاحْسَانَهُ وَهَذَا فِي مَعْرِضِ الدَّعَاءِ لِلْإِنْسَانِ اللَّهُ أَنْتَ
أَيْنَ لَفْظٍ فِي مَوْضِعٍ تَجِبُ كُوْنِيْدَ أَيْ نِيَكُشْ مَبَادِيْرًا
أَنْتَ لَدَايَ أَنْتَ صَنِيعُهُ وَفَخَاتُ وَهِيَ الْقُدْرَةُ عَلَى
خَلْقِ مِثْلِكَ وَتَجْمِيْنِ لَدَدُ بُوْكُ وَرَبَّمَا قَالُوا لَبِيْ بُوْكُ وَيُقَالُ

أَيْضًا لَدَاهُ فِي مَوْضِعٍ بَدُوْ مِنْهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ لَدَا بِنِ عَمَلِكِ لَدَا فَضْلَتِ
فِي حَسْبِ غَنِيٍّ وَإِلَى أَنْتَ دِيَانِي فَخِذْ بُوْنِي لَا تُنِمَّ وَاللَّهُمَّ
أَيَّ يَارَ خِذَايَ مَعْنَاهُ يَا اللَّهُ مِيْمٌ بِدَلَسَتْ أَيْ جَمَعَ مِيَانِ
بَدُوْ وَرَوَا بُوْدُ شَاعِرٍ كَقَوْلِهِ غَفَرْتَ أَوْ عَذَّبْتَ يَا لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ
وَرَبَّمَا وَصَلَ بِهِ مَا كَقَوْلِهِ وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَقُولِي كَلِمًا صَحِيْحَةً
أَوْ قَصِيْلَتِ يَا اللَّهُمَّ وَبِحُزْنٍ أَنْ يَكُوْنَ الْأَلْفُ لِلْإِطْلَاقِ
وَزَادَ حَرْفًا مِنْ جِنْسٍ مَا فِي آخِرِ الْكَلِمَةِ وَيُحْيِي الْمِيْمَ ضَرْوَقٌ وَاللَّهُمَّ
بَدُوْ فِي مَوْضِعٍ اسْتِثْنَاءٍ اسْتِمَالٌ كُنْدَ مُتَقَبِّلٍ بِالْإِجْنَابِ
كُوِيْ أَعْمَلُ مَا تَا وَلَلَّيْنِ الْأَنْ كُوْنُ كَذِيْ فَوْضِيْ أَيْ مَخْتِ
يُقَالُ قَوْمٌ فَوْضِيْ أَيْ لَا رِيْسَ لَهُمْ وَطَعَامُهُمْ فَوْضِيْ أَيْ مَخْتِ
أَيْ مَخْتِ جِنْسِيْ وَفِي فَوْضِيْ مِثْلِهِ وَيُقَالُ طَعَامُهُمْ فُضَا مِثْلُ فَوْضِيْ
قَالَ الشَّاعِرُ طَعَامُهُمْ فَوْضِيْ فُضَا فِي رَحَالِهِمْ وَلَا يَحْسَبُوْنَ
إِلَّا أَنَّهُ دِيَانِي فَاصِلُ فَوْضِيْ مِنْ فَوْضَتِ الْيَكِ الْأَمْرِ
وَأَصْلُ فُضَا مِنْ فَضَّتِ الْأَرْضُ تَفْضُوْ فُضَاً أَيْ تَشَعَّتْ
شَيْءٌ يَرَاكُنْدُهُ وَأَصْلُهُ مِنْ مِثَّتِ الْأَمْرُ دِيَشْتِ شَيْءٌ

اذا تفرق ويقال امر شت اي متفرق وجاوا اشتا
اي متفرقين وقوم شتي وايشيا شتي قال الله تعالى
ان سعيكم شتي اي ان عملكم مختلف في النفس ان عملكم
لمختلف تفرقي از بس دگر قال الله تعالى ثم ارسلنا رسلا
تفرقي وفيه لعنان التنوين و تركه وصل اين كلمه از
و تير بود و معي الطريقة و اورا تا كردايندند چنانك
و تجاه و وزنها فعلي به كه تنوين بويكذ الف تانيه
نهد و انك تنوين در ارد الف الحاق را نهد ملينا
يكجدي يقال قام فلان بموضع كذا يليا من الذم و اصله
من قولهم ملاق ثلاث لغات مضي ملية من النهاد
اي پياعتي تمام و منه ملاك الله جيبك بر خور و ري
دما و ترا از رو كاري و يقال لمن لبس الجديد ابلت
جديدا و تليت جيبا و قولهم فلان يتي مؤبره فهو مؤبر
ملو فلان و ملامة اي صار تقة **فصل** قدر
و مقدار و حسب نقول ليكن عملك بحسب ذك اي

اي علي عدده و اين فعل بمعني منقول بود و حسب بسكون
السين روا بود و ضرورت شعر و نقول القوم زمانا مائة
وزمانا الف اي بدان مقدار و قراب الف نزديك
مزار اند قاب قوسين و قوسين مقدار كمانه
قادر و قيدر و مج مقدار نيزه قاس شبه و قيس شبه مقدار
بذستي قدر راحه مقدار بچه متقال ذر هم سنگ موجه
خرد متقال حبه من خردل چند سبند از دانه علي ذاك
باز انك جنين است قال الشاعر و نحن بنوعم علي ذاك
بيننا زراعي فيها بغضة و منافس علي صق جدا كانه و اصله
و حقة من و حد كذا لعد و اصله و عده و كذا قيا پس
الباب القسم الثاني في الالافعال الاربعة **الباب**
في الالافعال المتصرفه افعال متصرفه ان بود كي از و ما يضي
و مستقبل و فاعل و مفعول امر و نهي آيد و نا متصرف ان
بود كي بعضي از اين و چون پستعمل بود و ديكره مثال متصرف
چون ضرب و قتل و نا متصرف چون عسي و پس نعم

و بیس فاما کان و اخوات چون اصبح و امسی و اضحی ان افعال
 مستوف بود و چون بجه حاجت نبود تمامه گویند جنانک
 کان زید فایما این و انا قصه گویند و چون کان بمعنی حاصل
 و وقع بود تمامه گویند قال الله تع و کان ابو ساهما لیا و قال
 و ان کان ذوعنه ای ان وقع ذوعنه و همچنین اصبح امسی
 چون بمعنی صار بود خبر خواهد و اما قصه بود جنانک اصبح زید فایما
 و امسی عمر و رضی ای صار و رضی و چون بمعنی آن بود که
 در وقت صبح شد یا در وقت شنگاه شد خبر خواهد و سخی
 تمام باشد جنانک اصبحنا و سنا و کذلک امسینا و اضحینا
 فاما صار گشت این لایید خبر خواهد و دلیل کذب بر حالی که نبوده باشد
 از بیش جنانک صار زید فقیما او غیا یعنی بیس ازین بدین
 صفت نبود و یوضع عاد موضع صار و قال الشاعر و قد عا
 ما الارض بحر افردنی الی مرضی ان بحر المشب العذب
 ظل روز گذاشت بابت شب گذاشت تقول ظل فلان
 یفعل کنی بابت فلان یفعل کنی در اصل این دو لفظ

نحوه
 و بجه حاجت
 و بجه حاجت
 و بجه حاجت

این دو لفظ این دو وقت را نهاده اند و خبر خواهد جنانک
 ظل مکان کنی ای ایینه نهام سناک و بابت فلان میتا
 طیب و ظل بمعنی صار بود قال الله تع ظل و حب مسودا
 ای صار مازال و ما برح و ما فتی و ما انفک مر چهار در معنی
 موافق اند تقول مازال زید حیا همیشه زید جوان مرد بوده است
 و همچنین لما یزال و ما یزال و لم یزال و اصله زال و یزال و یجوز یزال
 یفعل کنی یعنی لغه قوم من العرب و شاعر دارد و ابودکی حرف
 بیو کند کما قالت امرأة سالم بن جحان تزال خیال مبهما
 اعدنا لها ماشی یوما علی خفه جل اما ما برح هم بمعنی مازال
 و همچنین من برح و ما برحت و کذلک ما فتی و ما تقصو ای مازال
 و این ربای حرف نفی استعمال کنند اما برح و انفک
 اندرین معنی مستعمل است جنانک برح الحفا ای انکشف
 و انفک الشیء عن الشیء ای انفصل و قوله تع ما تقصو تدکر
 ای ما تقصو فحذف و اندرین سه لفظ اعنی برح و زال و انفک
 لا در آورند و بدان معنی دعا خواهند جنانک لا زال و یزال

و لا یرج فلان مقصود اولاً انک محمود و انکویند لافتی برین
معنی و اما مادام تا می باشد ما درین موضع مصدر را خوا
بود و تقول اجلس مادام زید منطلقاً یعنی اجلس مدّة دوام
زید و این لفظ مادام برین درست نیاید تا فعلی از پیش ما
نکنند چنانک اجلس مثلاً گویند مادام زید منطلقاً بر ابتدا
چنانک ما زال زید منطلقاً ما تنی تفعل کنی کا تقول ما تزال
تفعل تمجین باینی بفعل و اصله من الی و الی و الی و الی و الی
و گویند ما و الی جز در مستقبل مستعمل نیست برین معنی و قال
الشاعر فاینون اذا طافوا بالحجّ ثم یسکون لبیت الله استرا
باب الثاني فی غیه المتقدّمه لیس فعلی است که
از وجه چهارده وجه ماضی مستعمل نیست چنانک لیس
لیسوا تا آخر فصل و نزدیک کردیم حرف است اصل
وی لا ایس لوده است و ایس اسمی است هست را چون
نفی کنی لا ایس شود انکه ستمه بیوکندند نذ لیس شد العرب
ایتنی بکنی و کذا من ایس و لیس بیا و فلان چیز از هست

نست و لیس معنی الا بود در اسپتشنا کوی ذهب القوم لیس
بر آن معنی که لیس الذائب زید و لیس معنی لا بود کقول
لیس انما یجزی الفیة لیس الجبل یعنی لا اجبل و تقول العرب
جاء القوم لیسک کا تقول غمک و نیکوتران بود کی کوی
لیس یا لیت یا اللیل شهر لاری فیہ عربیا لیس ایای
و ایاک لا تحشی رقیبا و لم یقل لیسنی و لیسک و لو قال
لکان جایز عسی فعلی است که تصرف او چون تصرف
لیس تصرف است و عسی اسمی خبری باشد چنانک
کان را و لکن از خبر خاص در فعل مستقبل بود و در موضع
نصب بود چنانک خبر کان تقول عسی زید ان یخرج
و عست سندا ان یخرج و نشاید که کوی عسی زید خارجا
و تقدیر چنانک بود کی کوی قارب زید ان یخرج فاما چون
کوی عسی ان یخرج زید تقدیر چنان بود که قرب خروج زید
و عسی ان یخرج سندا و نشاید کی کوی عست سندا فاما لیس
عسی العویر ابوسا اینجا عسی غمالت کان بود و درست

اید کی گوی کان الغویز ابوسا و نشاید که گوی کان زید و ج
 و تضریف عسی چون تضریف سعی بود تقول عسی
 عسوا عست عسنا عسین تا آخر فصل و عسی کسین لینه
 و قرآن فی فصل عسیتیم ان تولیتیم و روا بود ان بویکنی از ج
 عسی جنانک شاعر گوید عسی فرج یابی به الله از له کل یوم فی
 خلیقه او کادخواست که باشد و بنود ما کادخواست که
 باشد و بود و در معنی همچون عسی خواهد بود الا کی این را مستقبل
 مستعمل است چون یکا دیکاد ان یکا دون تا آخر فصل
 و کاد در معنی قرب تمام تر از عسی بود در ماضی گوی کدت
 و کرد می گویند کدت مصدر و کود او مکاد و در مد و لغت
 وجه کاد چون جبه عسی خواهد بود مختص بفعل مستقبل گوی
 کاد زید خرج و روا بود کی آن در آری تشبیها بعسی جنانک
 اندر عسی بویکنی تشبیها بکاد و اصل انست کی آن جبه
 عسی بود و اندر جبه کاد بنود کرب همچون کاد بود اندر
 قرب تقول کرب زید بفعل کنی و روا بود کرب زید

۶۲
 بفعل کنی و روا بود کرب زید ان بفعل جنانک عسی زید
 ان بفعل جنانک عسی زید ان بفعل و بیکو تران بود کی کرب
 زید بفعل و کرب مستقبل دارد جنانک کاد گوی کرب
 کرب کرو با الا کی اندرین معنی هر لفظ ماضی مستعمل نیست
 گویند کرب بفعل جنانک گویند یکا و بفعل و همچنین
 او شک زید ان خرج و روا بود کی گوی او شک زید
 و ازین کلمه ماضی و مستقبل در معنی قرب مستعمل است
 گویند یوشک ان خرج زید و یوشک زید خرج نشاید
 گوی کاد ان خرج زید این چهار را عسی و کاد و کرب و او شک
 افعال مقاربه گویند **فصل** بنعم کلمه است موضوع
 مدح را و بنعم دم را و نه دو اندرین معنی مقصور اند بر ما
 جنانک نعم الرجل زید و بنعم الضاحی عمر و گویند بنعم
 و نه بنعم مدح معنی و اما نعم نه اندرین موضع مستقبل و ما
 امر و نهی و فاعل مستعمل است و نعم اندر اصل نعم بود
 و همچنین بنعم بنعم انکه تخفیف کردند و حرکت عین فعل

باقاعل برودن نعم و بئس شد مذکر و مؤنث را بر یک لفظ کوی
جناک نعم الرجل و نعم المرأة و روا بودی مؤنث را نعمت
و بیست کوی و اندر نعم چهار لغت است نعم بفتح النون
و کسرة العين و موالا صل نعم بکسرة النون و العین متبع الکسرة
الکسرة بس نعم کسرة عین بیوکنی و کسرة نون بکذاری
کوی نعم چهارم کسرة عین بیوکنی و فتح نون بکذاری کوی
نعم چون مادر آری کوی نعم و روا بود نعم و لعنا عین ساکن
و تقول غسلت لعنا و وقت و قال نعم و يجوز لعنا
و نعم و ما یغیر تنوین فی اللفظین و یجئین مادر آری بئس
قال اللوح بئسما اشته و ابه انفسهم بئس مثل بئس مستعمل
و م تقول ساء الرجل زید كما تقول بئس الرجل زید قال
اللوغ ساء مثل القوم و تقدیر ساء مثل القوم طفق
یفعل کذا اندر ایستاد می کرد فلان کاد یقال طفق
یطفق طققا و فاعل از وی معروف نیست و لفظ مستقبل
نیافته اند و خفش کوی بد طفق یطفق طفق و رواست

روایت است و لفظها دیگر است هم برین معنی مستعمل چون
جمل و اخذ و قعد و سب و انشا و علق یقال اخذ یفعل
کذی و کذلک الباقی و بر فعل مستقبل در اید قوله تعالی
و طققا یخصفان و قال و طفق مسحا ای طفق مسح مسح و ارم
بنا کنند کوی بد یفعل کذا **الباب الثالث**
فی الافعال المارئة تعالی تعالی تعالی و مؤنث را تعالی تعالی
تعالین و این لفظ امر است از تعالی یقال تعالی و موالا ارتفاع
و اینجانی نکتند بگویند لا تعالی و اصل این کلمه انشت
لعالی تعالی ای ارتفع پس عمه له ملهم بمعنی بنیانا اگر کسی بالای
بود درست آید کی کوی تعالی ای فروای بس ازان که اصل
آن بود کی برای و امر مغایبه نیاید از وی و چون گویند ترا
تعالی جواب آن باشد که کوی ای ای شی تعالی چه خبری
ایم و ای کم تعالی تا چند بیایم و يجوز تعالیست بیامدم تا
بیاز تو مرد ما یا ما تو ما بی مؤنث را ما یا ما تین قال الفراء
و لم نسمع فی الاثنین انما یقال فی الواحد و الجمع و نهی کنند

ارنج و گویند مائیت بیاورد و يقال مائت لا مائیت قال
الحلیل اصل مائت است من اتی یوتی فقلت المنة
ماء سب انکار مبیوتی انکار بدراستی انکار تو مرد را بستی
انکار تو زن را جزا را اینجا مستعمل نیست و یقیدی الی مفعول
سب زید منطلقا معناه احببه منطلقا و يقال سبوتی
فقلت کنی و لا يقال سب ای قال الشاعر سبوتی اذرا
منکم اصل بعبارة ان الذم ان الذم کبیر و در دست بدار
قال الشاعر و عنک نباضی فی حجرته و ماضی از وی
مستعمل نیست اما وجه مستقبل مستعمل است چون بدع
یدعان یدعون تدع تدعان تدعن و منه قول بدع عن الحلیس
نحلا قبالها و یروی بحمل اقبالها و چون گویند و دع
بدست بدار جواب ان باشد که گوی ترکته و گوی و دعته
و همچنین از و فاعل و مفعول بنا کنند و در مختار سخن و اگر
چیزی ازین وجه شاعر ادعاب کند ضرورت را
و و ایو قال الشاعر لیت شعری عن خلیلی ما لیدی عالمه

فی الحب حتی و دعه و قال خفاف بن ندبه اذا ما استجحت
ارضه من سمایه جری و سومود و و واعد مصدق ای
اذا ابتلت قوائمه من صلبان عرق اعاليه جری و یسرع
کانه قد ترک یسبح و واعد مصدق ای و بعد جریا صدقا
یصف فرسه و در مثل و دع فی المعنی فی جمیع الاحکام الا
ان اصله من و ذره یدع علی و سعه یسعه و لا يقال منه یصا
و اذرو لا مودور و لکن یقال ترکه و تارک و منه قول فی افعال
الباب الرابع فی افعال متفرقة ینبغی باید
و منه و لا ینبغی نباید و منه و و قال ینبغی لک ان تفعل
کنی ای طاع و عک و مو لازم یغنی یقال لغیته فابغی کما یقال
کسرة فانکس و قوله تع و سب لی ملک لا ینبغی لاحد من عبیدی
ای لا یصلح و ازین دو کلمه بیش ازین دو لفظ مستعمل
نیست سقط فی یدع بشیما یش بود سقط فی یدع
یرسمای یدیم قال الله تع و لما سقط فی یدیم قال الفراء يجوز
اسقط و سقط اجد و کثر قال الاخفش و قرأ بعضهم سقط

في ايدهم كانه اضم الندم يعني سقط الندم في ايدهم قال ابو عمرو
 واحد بن يحيى لا يقال اسقط بالالف علي ما لم يسم فاعله
 خيل اليه بذو جنان نمودند خيل اليه بذو جنان مي نمايند
 انه كذا وكذا قال السمع خيل اليه من سحره يعني الخيال
 والعصا اصله من الاخييل سوطا يرتلون الوانا ومعني
 خيل شبه غنيت بامر كذا يتوارد اشم فلان كاد يقال
 غنيت حاجتك اعني بها عناية فاما معني ايرك عوام معني
 كويند خطا است و چون اكرني كوي بشعن حاجتي و غنيت
 لغة يقال غنيت به اعني فاما عان قال الرازي عان باولا
 طويل الشغل حفيان و اي تنبل يصيف صايدا اي سومي
 باول صيد ارايتك زيدا بمعنى ارايت زيدا ديدي
 زيدا و كاف را ميچ محل نباشد از اعاب و دورا
 ارايتك و ارايتكم بمنزلت ارايتم مؤنث را ارايتك
 ارايتك ارايتك اري بندارم ما اري بندارم و هما
 الروية و لقول رويت زيدا فاضلا و في الحديث خطب

فروي انه لم يسمع النساء فاسن و وعظمت و قرى و تربي الياس
 سكارى و تقول رويتك قايا اي طشتك قال الازسري
 يحتمل ان يكون رويت من المقلوب الاصل فيه اريت
 و اخذت الهنم لا تنبل باك مدار لا ابالي باك ندارم
 و الاصل لا تنبال لم ابل و اصله لم ابال فخذوا الالف خفيفا
 و قالوا لا تنبل كما قالوا لا ادروا و ما تروم حين يارز مصدر
 يوكنند كويند ما بالية بالة و الاصل بالية مثل عافية
 و يقال لا اباليه و لا ابالي به و لا ابالي منه لا ادري ندانم
 ما يدريني چه دانم ما يدريك و ما دريك توجه داني لا دريت
 مدانيا و لقول العرب لا دريت و لا ابتليت معناه مدانيا
 و متواني من الوث الشيء اي استطعته و قال بعضهم لا دريت
 و لا تليت و الاصل تلوث معناه مدانيا و نحو انيا تاندا
 تحولت الواو الي الياء ليزوج الكلام فتح عني دور شوا من
 و اعل عن منته في المعني و عال عن ثوبه بر خيز از جامه من
 كاشيته و ايك سوي شدم از وي و اصله من الحشا و سو

طالما انتظر تک دیرست تا چشم می ارم قال الشاعر ان امسا
شیخا کیرا فطالما عمرت وکن اری العمر نفع ای طال عمری
واین جنی گوید طالما یک کلمه است و ذلک ان ما دخلت علی
طال مضیحه لها للفعل ای اگر ما بودی نشایستی کی طال فعل
در آمدی و نه گفتندی طال انتظار تک و نه طال عمرت
ما در آمد و فعل را مصدر کردانی ای طال انتظاری طال عمری
فلما اختلطت به معنی و تقدیرا اختلطت به خطا و تصویرا
یعنی که طالما پیوسته باید نبشت و همچنین قلما و معناه اندک
بود و کم بود قال الشاعر فقلت لها لا تنکرنی قلما یسود
الغی حتى یثیب و یصلحا و گویند قل رجل یفعل کذا لا
زید و معناه ما یفعل کذا لا زید و روا بود کی دارند
از بهران تا قل را از طلب فاعل باز دارد و مجوزان کن
فی البيت فی تقدیر المصدر کانه قال قل سیادة القی
حق لک ان تفعل کذا سؤ کی چنین کنی و کذا لک حق
علیک و حققت ان تفعل کذا و حقیق ان تفعل کذا و چون

خواهی که نمی کنی گوی ما کان یفعل ان تفعل کذا نبایستی که
تو چنین کردی ابیت اللعن مکینا کاری که مستحق لعن
باشی و این لفظ تحت جا ملیت بوده است چون
ملوک را خطاب کردند و منه قول الشاعر ابیت اللعن
ان سکاب علق نفیس لا یغار و لا یباع معناه
ابیت ان باقی من الامور ما تلعن علیه کنی بس کفائی
بس مرا کفاک بس ترا کفاک در سم ای خشک در سم و کنی
زید ناصر الک بسنده است زید یاری ترا و باد دارند
بر فاعل تا کید را گویند کنی برید ناصر ای اکف به ناصر
و قوله تعالی و کنی بر یک ما دیا و نصیه ای کنی رنگ ما دیا
و لا یستعمل فی هذا المعنی غیر هذه اللفات اعنی کنی
و ناد بود کی این بار مفعول در اید چنانک کنی با فضلا
علی من غیر حاجت البنی محمد ایانا ای کفانا و چنانک متنی
گویند کنی جسمی تحولاً اننی رجل ای کنی جسمی و کنی یک داء
ای کفاک و چون کنی بمعنی حسب باشد یک مفعول قضا

و ربه للمؤمنين على ورو معنا تا الپتعلما، تقول زید علی
السطح والمال علی زید بمعنی مع باشد تقول یوم علی صفر پسته
ای مع صفر پسته وقال فلو سالت سراً الی سلی علی ان قد
بی زمانی ای مع تلون الزمان بی عن از و معنا تا المجاوزة
تقول رمیت عن القوس ای تیر بکدر ایندم از کان الکاس
کاف تشبیه را بود کوی زید کمر و زید چون عمر و است و شبهه
مند و منذ از و و سما لا ابتداء الغایة فی الزمان و مرد و خفض
کنند اسم را جنانک مند یوم و مند شهر و قد جری ذکرهما حتی
تا وی حرف جر کالی تقول صبرت حتی الصباح ای الی
قال الله تعبی حتی مطلع الفجر و یكون حرف ابتداء ما بعد
کسل و بل و لولا و چون چنین باشد عامل نباشد و قال فازالت
القتلی تجر و ما ما بد جله حتی ما و جله اشکل و او القسم تا بعد
کوی و الله لا ضربن جنانک کوی بالله لا ضربن و اندرین
موضع بدل باشد از با تا القسم جنانک کوی تا الله و این
تا بدست از و او جنانک و او از با حاشا مکر حرف است

نزدیک سیبویه و فیه معنی الپتشنا، تقول جاء القوم حاشا
زید و عند المبر و يكون فعلا و چون فعل بود نصب کد حاکم
جاء القوم حاشا زید تقول حاشاک و حاشاک و تقول
حاشا لله و حاشا لای معاذ الله خلا و عدا جرف اند
نزدیک قومی و فعل اند نزدیکان جونی بدیشان خفض
کنی حرف باشد و چون نصب کنی فعل تقول جاء القوم
حلا و و عدا بکر و خلا و عدا بکر و الاکثر فیما ان کیونا
فعلین و چون ما بدیشان بیوندی جرف فعل نباشد و نصب
کنند لا بد **الباب** کسائی فی الحروف الناصبه لها
ان بدرستی ائی و ائی و ائی و ائی بدرستی که من انا
و انا و انا و انا بدرستی که ما و این حرفی است کی تاکید
فایده و بد جنانک ان زید اقایم و چون ما بروی دارای تاکید
زیاده شود و متضمن شود معنی قصه و حصه جنانک کوی
انما زید اقایم فکانک نفیت عنه کل فعل الا القیام فی تلک
الحال قال الله تعی انما الصدقات للفقراء و المساکین الی اخر الایة

یعنی صدقه مقصور است برین قوم کی مذکور اند اندرین
 آیه و همچنین آنها و حکم این مرد و حرف اعنی ان و ان در نحو
 مستقصی بیاید و قد یکون ان بمعنی نعم قال الشاعر و لعلن
 شیب قد علک و قد کبرت فقلت انه و یکون ان بمعنی
 لعل تقول العوب ایت السوق انک تشتري لنا شیا
 علی معنی لعلک قال السدع و ما یشرکم انها قیل معناه لعلها و می
 و ما یشرکم لعلها اذا جاءت لا یؤمنون کان کوی کاکی
 و کاکنی کوی که مر کا نا و کا نا کوی کی ما و اصل است
 کوی ان زید کا لاسد کاف مقدم گردانیدند و ممره
 مفتوح کردند و مرد و یک کلمه کشت گفتند کان زید است
 و چون مخفف گردانی هم بر اسم در اید و هم بر فعل چنانک
 کوی کان زید اسد و کان قد خرج زید و او بود که مخفف
 را عمل می هم چنانک مشغل را کوی کان زید قال الشاعر
 و صدح الح کان نذیه حقان و یروی کان نذیه
 کن بیک کنی و لیکنی بیک مر کننا و کننا و معناه ما استنداک

چنانک کوی ما جانی زید کن عمر احافه و چون مخفف گردانی
 بر فعل در اید چنانک ما خرج زید و کن عمر و و اندرین
 ضرورت شعر نون بیو کنند کقو لک کقوله و لک
 استغنی ان کان ما و لک ذافضل و این از جمله حروف عطف
 شمرند چنانک ما جانی زید کن عمر و و ما را ایت زید کن
 عمر و ما مررت بزید کن عمر و لیت کاشکی لیت
 و لیتنی کاشکی من و مجوز لیت انی و لیت انا و لیت
 انک قال الشاعر یا لیت انی و پیغمبر غم و خرج
 منافق کران اجم و این کلمه تمیز را بود تقول لیت زید
 شاخص و گرومی از عرب گویند لیت عمر اشخاص
 بهر دو اسم را نصب کنند چنانک طننت زید اشخاص
 لعل مکر لعلی و لعلنی مکر من لعلنا مکر ما این کلمه را کلمه جا و طمع
 گویند لعلک نز و زما بود که زیارت کنی ما و قد یکون
 لعل معنی کی قال السدع لعلکم تتمدون بریدگی تتمدوا
 و اصل لعل عل و اللام الا ویل زایق قال الشاعر یقول

انما پس عمل مجنون عام سنوا قلت اي لما يبالغ في
 ولعلك تفعل كذا وبعضه يميم يقول الغنى بمعنى لعل
 بالغين المعجزة والنون تقول الغنى اي لعل وكذلك
 لغنا بمعنى لعل قال الغزدق قفا يا صاحبي لنا لغنا ترى
 الوصايا واثرا لجام اين شش حرف است که اسم را
 نصب کنند و خبر را رفع کنند و چون مادر آرد بر نشان
 از عمل باز دارد جنانک کوي کان زيدا است چون مادراري
 کوي کانما زيدا است مکرر است و آن که روادارند نصب
 کند اگر چه مادر آرد جنانک انما زيدا قايم وليتاما عمر اذا
 قال الشاعر الناقة قالت الايتاما به الحمايم ان الی حاتم
 ونصفه فقد و این مادرین دو موضع زاینه گویند و اندر باب
 این حرفها کافه **فصل** في الحروف التي تنصب
 الاسم فقط و بی سبعة الاول الواو بمعنى مع جنانک استوی
 الماء و الخشبة دوم الادر استثنای جنانک جاء القوم
 الا زيدا سیم یا درند اجانک یا عبد الله و یا رجلا صا

و یا خیر امن زید فنده نلنه و تمام السبعة اخوات یا و می
 ایا و میا و ای و الممنوع فنده سبعة دو حرف است که
 اسم خود را رفع کند و خبر را نصب کند یکی مادر نیغ و بر موفه
 و کنن در آید نحو ما زید خا رجلا و ما رجل قانما و معنایا معنی
 و دوم لا بمعنی لیس و بدخل علی الکلم خاصة جنانک
 کوي لا رجل افضل منك **فصل** و مادر چهار
 موضع حرف بود یکی مانفی جنانک ما زید قایما و ما فعلت کذا
 و دوم چون بمعنی مصدر بود جنانک بلغنی ما فعلت اي فعلک
 و سیم ما کافه جنانک انما زیدا است و چهارم ما زایق جنانک
 فمار حمة اي فیه حمة و در شش موضع اسم بود جنانک
 گذشت پیش ازین **الباب الثالث**
 فی نواصب الفعل المستقبل ان کما تقول احب ان تقوم می خواهم
 که برخیزی و آن فعل که این حرف بروی در آرد در تقدیر
 مصدری بود اي احب قیامک و تدخل في الكلام زایق
 نحو قوله تع و لما ان جارت رسلنا لوطا و بمعنی اي نیز
 بود

چنانکه ان امثوا واصله و المعنی ای امثوا ان نه و لن نه فعل
 مستقبل را بنصب کند چنانکه لن یقوم زید بر نمی خیزد
 زید و این جواب پس یقوم زید بود که تا بقول چنانکه
 تعطینی و لا و ما بروی در آرند و هم بنصب کند چنانکه چنانکه
 کید خیرج و کیمای خج قال الله تع کیدا یكون دولة قال الشاعر
 کیمای تو و بخدا و یا بگویند از کیمای کرد و دود و نصب کنند
 چنانکه کیمای قال الله تع اسمع حدیثا کایوما محدثه عن طه
 غیب اذا ما سالت سالا اذا انکه این نه فعل مستقبل را بنصب
 کند چنانکه کوی انا ایتیک فیقال ک اذا اکریم و این ک
 متضمن است جواب و جزا را و وقت باشد که لغوا شد
 و هیچ عمل نکند این چهار حرف است که این نوع فعل را
 نصب کند بنفیس خویش و پنج حرف دیگر است که
 هم بنصب کند و لکن باضمار آن حتی تقول سرش حتی
 ادخلها دوم و او جمع چنانکه لا تأکل السمک و تشرب اللبن
 ای لا تجمع بینما سدکرا یقول لا لزمک او تعطینی حتی الغی

کما

ان او ای ان تعطینی حتی چهارم لام تقول چنانکه لکن نمی خیزد
 اظهار آن ما هنا بنجم فاد جواب شش چیز چون امر چنانکه
 زرنی فاکرمک و نه لا شستنی فانه بک استغنام این
 بیتک فازورک و نه و ما تا بنا فحدثنا و تمنی لیت لی مالا
 فانفق و عرض الا تنزل فقصیب بنا ففجج این جمله منصوب
 باشد باضمار آن و روا بود که آن حذف کنی و عمل وی
 بکداری چنانکه شاعر گوید لا اشد الزاجری احضره الوعی
 قال اشهد اللذات بل انت محمدی **الباب الح**
 فی الجوازیم للافعال الجوازیم للافعال خمس و بی لم نقول
 لم یضرب زید لفظ مستقبل و معنی ماضی و لما جواب فعل
 گویند قدر کب لامیه و کوی در جواب لما یرکب لما درین موضع
 حرف باشد چنانکه سالتک بالله لما فعلت و معناه الا
 و تقول بالله لما قمت عنا ای الا قمت عنا قال الله تع ان کل
 نفس لما علیها حافظ المعنی ماکل نفسی الا علیها حافظ
 و قال ان کل الا کتب الرسل و قرع عبد الله ان کل لما کذب الرسل

و سوم

واللام في الاح نحو ليضرب زيد ويختص باللام الغايبة في الالفة
 الشايخ وقد بحث في المناطبة كقراءة من قرأ فذلك
 فلتفحوا بالآء والآن في الشطر والجرء نحو ان تخرج اخرج
 وكذلك جواب السته التي تقدم ذكرها اذا كان بغير الفاء
 مثل زرنى اكرماك الا النفي وكذلك الباقي **فصل**
 وروا باشد شاعر را كي لام ابريوكند وفعل راجع كذا جنانك
 كويد قلت لبواب لديه دار ما تيدن فاني حموتا وجار ما
 اي ليستن والاسل لتادن من اذن يا ذن واين لغت
 بني اسد بود كي ايشان اول فعل مستقبل را مكسور كرهتند
 جنانك كويد انا اعلم ونحن نعلم وانت تعلم ونكوبند بولعلم
 واين در باب فعل بفعل روا دارند **فصل** ومن
 الاسماء ما بحزم نحو من وما وائي واين واينما ومتى ومتما ومما
 وائي واذا ما وحيث ما وقد ذكرنا **الباب الخامس**
 في الحروف العاطفة وهي تسعة عند قوم وعشرة عند الاخرين
 الواو وهي للجمع تقول اشترك زيد وعمر ووضربت عمرا

وبكر اي جمعت في الضرب بينهما والفاء وهي للتعقيب نحو ضرت
 زيدا فمراوسه ت فدخلت ونعم بس وهي للتعاضد والمهلة
 ضربت زيدا ثم عمرا وما در فرايند كويد تمت كما يقال
 رب وربت ومنه قول الشاعر ولقد امر علي اللئيم بسني
 ومضت تمت قلت لا يعنيني واو وهي للشك تقول
 جاري زيدا وعمر وللخيار نحو ضرب زيدا وعمر
 وام وهي عديله الف الاستفهام نحو اريد عندك ام
 عمر وواو هي للنفى بعد الاثبات نحو جاءني زيدا وعمر وواو
 میان سخن زیادت افتد جنانك به لا حور سوي وفي التمثل
 ليلا يعلم اهل الكتاب اي يعلم ولا زايق وما در افزايند كويد
 لات در موضع لافال الدير فنادوا ولات حين مناص وقال
 الشاعر طلبوا صلحا ولات او ان فاجبنا ان ليس حين نقار
 خفض او انا بلات واين مذموب كرومي است از عوب
 ويل وهي للاضراب عن الشيء تقول جاري زيدا بل وعمر وما
 بكر ابل خالدا ولكن وهي للاستدراك بعد النفي تقول ما جاري

زید کن عمرو حتی و می للغاية فی التعظیم او التحفة اصول
 القوم حتی زید او قدم الحاج حتی المشاة واما و می ما مختلف
 فیه **الباب** **السادس** فی الادغام او غام
 در آوردن حرفی بود در حرفی مانده او واصله من ادعت
 النفس اللجیم ای ادخلته فی فیه وادغام اندر اسم و فعل
 و حرف بود در جایی که دو حرف از یک جنس باشد یا قریبی
 المخرج باشد او غام رو باشد چنانکه السم و العوم و اسما
 وعد و نذ و افعال رب ثم در حرف باشد کی دو حرف
 از یک جنس فراموش رسد وادغام نکنند نگاه داشت
 بنابر اجناسک سبب و قصص یا از بهر الحاق را چنانکه قد و
 و مد و تا ملحق باشد یترقع و جعفر و چنانکه جلبب و اسخنک
 تا ملحق شود بد جرج و اخر نیم **فصل** وادغام
 وجه است ادغام مثلین وادغام قریبین و مثلین بر دو
 وجه است متصل چون سه و خر و عد و مد و منفصل
 چون جعل کلم وقع علی الارض و قریبین هم بر دو وجه است

۵۲
 یکی متصل چون وظد و عند و این را ادغام میکنند تا ملتئم شود
 بمصاعف یا اسوالا کثر و دیگر منفصل چون احبس
 زید او انقد ذک و مثقارین را قوت مثلین متماثلین
 نباشد **فصل** فی عدد الحروف فی خارجها و
 معجم بیست و نه است و خارج ان برین ترتیب
 است المفتح والالف والباء والعین والحاء والهمزة
 فهذه الستة حلقية القاف والكاف لهوتیان الجیم
 والشین والیا و الضاد شجرية اللام والراء والنون
 ذوالفیه الطار والذال التاء نطعية الضاد والراء والسين
 اسلیة الطار والذال والثاء لثوية الفاء والباء والمیم
 والواو شفیه فهذه مراتبها عند پیبویه **فصل**
 واین حروف دو قسم کرد و یکی را مجهول گویند و دیگر را
 مهموس مجهول از جهراست بمعنی اظهار و این
 انرا گویند که نفس گوینده او را اشکارا کند و مهموس
 انهمس است و معناه الاخفاء و این انرا گویند که نفس

گویند از اینو شد و این باستان حروف بتوان دانست
اما حروف همچون نودده حرفست الهمزة والالف والعین
والغین والقاف والجیم والیا، والصاد واللام والنون
والتنون والراء والطاء، والدال والزار والطاء، والدال
والبا، والمیم والواو وجمعها فی اللفظ ظل قو ربض ادغدا
جند مطیع و باقی حروف را همویس گویند و آن ده حرفست
خه شخه فسکت فضه ل حروف اطباق چهار است
صاد و طاء د و طا و ظا و حروف ذلاقه شش است
لام و را و النون و فا و با و میم و جمعها قولک من بقل
و حروف زیاده است و جمعها قولک انطا نوم یجد
و حروف مد ولین الف و واو و یار گویند حروف استقبال
چهار است و جمعها قولک این دو حرفست که از ادا غام
کنند البته یکی همزه و دیگر الف و شش حرف است که
اندر پارسی نباشد صاد و ضاد و طا و ظا و عین و قاف
و ثا و حا و یک حرفست که از احرار زبان عرب نباشد

و ان ضا ذ است فصل في الحروف التي
تتبع عند من تاء الافتعال اولهن الصاد جنائك اصطحب
من الصجة والاصل اصحب ويهجنن اصطبه من الصبة وودكر
ضا و چون اضطر و اضطر و طا چون اطلب و اطلع
و طا چون اظلم و اظن من الظلم و الظن و الدال اذرع
و ادعي و دال چون اذخر و اذكر من الذخر و الذكر و زا چون
ازجر و اذرع من الزجر و الزرع و تا چون اتز چون
و اثار من الثار و التز و كرومي ازعب غلبه حرف اصلي
را نهند گویند اثار و اذكر و ازجر و اضرب و اصبه و اظلم
فصل تاء تفعل و تفاعل بگرد و نیز چون
و تذکر و تطهر و تزل و تسمع و تشقق و تفاعل و تطانه
تاء تفعل و تفاعل را از حرف گردانند یکی فاعل از ان
باشد جنائک تذکره تاء را دال گردانند و دال فراهم
رسد ادغام کنند دال اول با حرف دیگر کی باشد
ساکن شود الف وصل در اند افعّل و افاعل گردد

قال الله تعالى يا ايها المدثر وقال الله تعالى اذا اراد ان ينزل
 وقال انا قلتم وادغام واطهار وندسب عرب است
 واصل اطهار است وادغام فرع است واندرين
 سخن بسيار است اين قدر كهفايت **الباب التاسع**
 في الالة اماله ان بودي الف اسوي يا جيباني
 يافتح واسوي كسرت جنانك حامد را حامد كرداني وكنه
 مكره كرداني وفتح ضد اين بود و سوتر ك الاله ودر
 بر مذمب عرب است واصل تفخيم است واماله فرع است
 واسباب يي كه موجب اماله است كشن بر ايد اول كسرت
 بس از الف چون كسرت ميم اندر جامد دوم مابيش
 از الف جنانك شيبان وغيلان پيم الف منقلبه
 از يا چون سعي ورجي و حكم الف منقلبه از واو همچون
 غزا و دعا بر طريق تشبيه واصل منقلبه از يا است
 چهارم الف يي بمنزلة الف منقلبه بود چون جلي
 و بشه يي بنجم الف يي كه ما قبل ان در بعض از احوال منكسه

چون خاف و غاب كه حكاييت كند از خود كوي خفت
 و غت ششم كسرت يي كه طبعش از الف بود و در
 جنانك كتاب و عماد النكاه روا بود كه با و ال اماله
 كني براي امالت تا و ميم و حال وقف جنانك كوي
 كسرت كني با و رايت عماد اين را اماله لا اماله كويد
فصل حرفي كه از امالت باز دارد و غت
 است صاد و ضاد و طاء و ظا و غين و خا و قاف و اين
 حروف موانع كويد و حروف استقلاله كويد نشايد
 الف صالح و ضارب طارق و ظالم و غام و خالد
 و قاسم را امالت كني از كسرت اين حروف و همچنين را
 مفتوحه مانع بود چون در اول كلمه بود جنانك را شد و را
 و چون مضموم بود هم مانع بود اگر چه از بس الف بود
 چنانك حار كني و همچنين چون مفتوح بود جنانك رايت
 حار او اماله را شرح بسيار است اين قدر كهفايت
الباب العاشر في حروف مفردة غير عاطلة

لو اگر و معنا استماع الثاني لا استماع الاول وحقها ان بليها
الفعل تقول لو زرت لا كرمك وروا بودكي باسم در آيد
بر تقدير و نيت تاخير قال استمع قل لو انتم تعلمون خزان
علي تقدير لو تعلمون انتم و كذلك لو ذات سوار لطمتي
و تقديره لو لطمتي ذات سوار لانها تطلب الفعل ولا بد لها
من جواب مظهر او مضمر و جواب اول بلام بود و نه بلام نیز
بود قال استمع لو نشاء لجعلناه خطا ما و قال لو نشاء لجعلناه
اجابا لولا معنا استماع الشيء لوجود غيره تقول لولا زيد
لا كرمك وحقها ان بليها الاسم جنانك لولا زيد لولا است
و روا بود که کوي لولاک والا اول الفصح قال استمع لولا انتم
کننا مؤمنين و لولا بمعنى بلام بود و محض فایده دما
و بر فعل در آید و جواب نخواهد و همچنین لوما والا و معنی جمله
آن بود که جرانه قال استمع لولا ارسلت اليك رسولا
و لوما تايتا بالملايكة المعنى لما قد كلمه تا كيد و تدخل على الفعل
خاصة ماضيا كان و مستقبلا قال استمع قد سمع الله و قال

قد يعلم الله و تقرب الماضي من الحال جنانك کوي رايت ريد
قد عزم على الخروج اي رايت عازما عليه و اين جواب آن
بود که کويد لما به تجاي جنانک کسی کويد ان الاميه لما كرت
تو کوي قدر کرب و قد باشد بمعنی ربما قال است
قد انزل القرآن مصفانا لانه انما به محب بفرصا
اي ربما انزل و يطر حون ما بعد ما دلالة ما تقدم عليها
سوف زود کلمه معناه التفتيس و التاخير تقول سوف
اي اخذت امره و قلت له سوف افعل و خاص بر فعل
مستقبل در آيد و همچنین سين و تحصيلان الفعل للقبال
و قابيگند کويد سوا فعل و کروي گفته اند اصل اندر
سأ فعل سوف افعل بود و او و قابيگند کويد سوا فعل
شد و هذا اقل جملة من سوف کلا کلمه روع و زجر و يكون
ردا لما تقدم و آمدن وي در سخن نفي را بود يا نهي را و
فران برد و معنی بودي که رد سخن شين را جنانک ام اخذ
عند الرحمن عهدا کلا اي لم يتخذ ثم استأنف فقال

نسکتب ما یقول و دیگر بمعنی حقا در آید چنانکه کلا ان الاله
لیطغی و روا بود بمعنی الاهی تنبیه را بود تقدیر کنی یا کلمه
تخصیض و اصلها یل زیدت علیها لا و بر فعل در آید و اگر
جای باسم در آید فعلی مضارع بود لا بد چنانکه تعدون عظم السبب
افضل مجدکم بنی ضوطر ایها الکی المقنطار و بر وی
و می بمعنی یا ایها تعدون الکی ای عفر الکی مخدوف بدل
بها الامن فقال لا فعلت کذا مل کلمه استفهام و تدخل
علی الاسم والفعل و مکنون بمعنی قد قال اللدع مل انیک حدیث
الغاشیه ای قد انیک و قال بعضهم الیها و یسأل فیها و یبدل
و خول ام علیها کقول احدی ام مل کبیر یلم یقض عبه اثر
الاجبه یوم البین مشکوم ای مل مکنون رجل کبیر یکی اذا
فارقته اجته جریا و متابا علی کجایه علی فراق الاجبه و مل
بمعنی حرف جحد بود چنانکه مل یظرون الا تاویل معناه
ما یظرون و بمعنی تمنی بود چنانکه فمل لنا من شفعا و معنی
تقدیر بود چنانکه مل فی ذلک قسم لذی حج و فرق

و فرق میان مل و الف استفهام است که الف در جمله
مواضع استفهام در آید و مل یدخل در جاها مخصوص در آید
فصل فی کلمات التصدیق کلمه و تصدیق
جهار است نعم و ملی و اجل و ای اما نعم تحقیق و تصدیق
سخنی باشد کی از بیش گذشته باشد اگر نفی بود و اگر اثبات
چنانکه کویندقام زید تو کوی نعم او کوید لم یقم زید تو کوی
نعم و نعم بکسر العین لغه بل اصلها بل الفی در افزودند
لیحسن السکوت علیها اگر بل بکسر اشتد ی شنوند
منسطر بودی سخن دیگر را و این بر عقب نفی در آید چنانکه
کوی الست اخی مخاطب جواب دیا کوید بلی قال الله
الست برکم قالوا بلی و قال اللدع او لم تو من قال بلی
اجل معنا ما نعم و این مبنی است بر سکون اخفش کوید
اجل سم نعم بود الا که او در تصدیق نیکوتر و نعم در استفهام
ز اجل نیکوتر چون کویند ترا انت تریب تو کوی اجل
و چون کویند انت تریب تو کوی نعم ای کلمه تقدم الحق القسم

جنانک کوی ایی والد قال الدتع ای ورنی آنه ومله قیل
و رنی لبش و فرق میان ای و نغم آنتست که نعم در قسم
و غیره ان استعمال کشد و ایی واقسم کستعمال کشد
تا کید و **فصل** ای مفتوحه الالف سناکه الیاء
کلمه مفتوحه و انج از بس می دراید بدل بود و روا بود که
مستأنف بود و جنانک کویند جائی اخوکل ای رید و را
اخاک ای زید او مررت باخیک ای زید و روا بود که
نصب کنی بر اضمار فعل جنانک جائی اخوکل ای رید
علی اضمار یعنی زید الکاء ای نایب باشد از ان فعل
فصل ایی بالاماله اصلها ان لا و ماصلة
و معنا تا اگر فلان کار نکنی باری چنین و چنین کن کما
تقول اخرج فاذا المستع قلت ایی فتکلم قال لا یریا
العوام بمیلون ایی اماله فاحش و موخطا اما مکسوة
الالف للتحیه تقول خدا ما ید او اما ذاک خواهی این که
و خواهی آن اما مفتوحه الالف للتحیه تقول اما زید فقام

۵۸
و اما عمر و قاعد قال الدتع فاما الیتیم فلا تقهر و اما السایل
فلا تنهر قال الفراء من العرب من یجعل اما بمعنی اما السیة
و تبدل احدي المیمین باء و انشد النابغة یالما امنائت
نعمتها ای ایما الی جنه و ایما الی نار یرید اما الی جنه و اما
نار اما و الاسما و لا دخل علیها الف الیستفهام و
افتتاح سخن را بود و جنانک الا ان زیدا قد فعل کنی قال
الدتع الا انهم هم السفهاء قال ابن الفارسی المهمق
فی الا تنبیه للمخاطب و لا نفی لقوله تم اما نحن بمصلحون
و اما کلمه تحقیق اذا قلت اما ان فلانا کنی بمعناه
حقا آنه کنی لا با پس ای لا شدة و مو نصب ملای
التفی لقولک لا رجل و الجنة محذوف اکفاء بعلم المخاطب
فی المعنی لا با پس علیک **الباب التاسع**
فیما یكون اسما و فعلا و حرفا و اسما و حرفا و فعلا و حرفا
فصل فیما یكون اسما و فعلا و حرفا من
کلمه واحدة و می علی اسم جنانک کوی اخذت الشی

من علا فإكر فتم فلان جیر از بر شاعر گوید بابت نوشتن
 الحوض نوشا من علا وقال الآخر عذت من عليه نقض الطل
 بعد ما زادت حاجب الشمس استوي فنه فعا من عليه اي
 من فوقه وفعل جنانك على عيلو وحرف جنانك على زيد
 درسم متقدمان بیش ازین کلمه بیاورده اند و روا بود که
 یه را ازین نوع شمرند جنانک کوی زید فی الدار حرف
 بود و چون کوی سمعت من زید اسم بود و چون مؤنث را
 او مخاطب کنی از وقتی یفیه کوی بی بهمدک بود و همچنین
 لما چون ظرف بود اسم باشد جنانک زرتنه لما قدم
 و چون بمعنی لم بود حرف بود جنانک لما یقیم زید ای لم یقیم
 و چون تشبیه لم بود فعل باشد جنانک لم لما ای جمعا
 فصل فیما یكون اسما وحرفا عن حرف جنانک
 بلغ عنک حدیث اسم جنانک جلست من عن عیینه
 ای من ناحیه عیینه وقال من عن عین الجیا نظرة قیل مثله
 من عن عینی مرة و اما می مند و مذ چون بدیشان اسم را

۵۹
 خفض کنی حرف باشد و چون رفع کنی اسم باشد مع چون
 عین متحرک باشد اسم بود جنانک کوی زید مع عرو
 و حیث من معمم ای من عندهم و چون عین ساکن کرد ای
 حرف باشد تقول مع زید و معناه ما فی الموضعین المصاحبه
 الکاف کاف اسم بود جنانک زید کمر و وزادت باشد
 جنانک لیس کشته شی و قال رؤیه لواحق الاقرب
 فیها کالمقق تقول فیها مقق ای طول و حرف باشد جنانک
 کوی جا الذی کرید و معناه ما فی جمیع المواضع التشبیه
 فصل فیما یكون فعلا و حرفا خلا چون بذوعم
 را خفض کنی حرف بود جنانک جا القوم خلا زید و چون
 نصب کنی فعل بود جنانک جا القوم خلا زید و همچنین
 عدا زید و زیدا و مثلهما حاشا تقول جا القوم حاشا
 زیدا و زید چون خفض کنی حرف بود و چون نصب کنی
 فعل بود و نیکوتر آنست که حاشا خفض کنی و بخلا و عدا
 نصب کنی **الباب العاشر** فی معانی حرف

المعجم الالف الف در حقیقت انرا گویند کی ساکن بود چون
الف قال ودعا وجون متحرک شد بمنزله گویند وکن
منم را الف می گویند بر طریق توسع چنانکه گویند
الف وصل والف قطع والف استفهام ودر حقیقت
منم بمنم است الف بر منم وجون ایده و انرا الف است
الف وصل بنانک والف قطع بنابوک الف استفهام
ازید عندک والف بنذا ازید اقبل والف اصل بناسد
والف بدل بناحد والاصل وحده والف تفصیل
زید افضل من عمرو والف منقلبه قال وقلی والف
ضمیه نشیه و دلیل رفع رجلمان و فرسان والف ندیه و ازید
و ذوالف را فاصله گویند کی از بس و اوجع ایده چون کفر و
و شکر و او دیگر الف اضربان در جمع مؤنث ان تا
نون بهم نیاید والف تعویض و بجای باشد کی عوض
از نون رایت زید چون وقف کنی و دیگر عوض
از نون خفیفه در وقف نسفعا و الله فاحدا و این سیار

بدین کفایت باید کرد باینکه بر وجه است با الاصل
به و با اضافت نه گویند و با استعانت کتبت بالقلم
و با تعدیه ذمبت به و باز یاده محسب در هم قال
الذئع تلقون الیهم بالمودة و با معنی اجل چنانکه غلب
و تشدد بال دخول کانه ای من اجل الدخول با اصلي بصر
و صرب بابدل بنابذاک ای بدل منه با بمعنی ما بکا
اکبیه بالاطال با بمعنی من قال الذئع عینا یشرب بها
عباد الله ای منها با بمعنی مع خرج الامیر بلاحه قال الله
و قد دخلوا بالکفر و ازین بسیار است این تمام باشد
اینجا تا در اول فعل استقبال در اند چون تفعل و در آخر
ماضی چون ضربت ضربت تا آخر اسما چون عرفت و
عنکبوت و تا تا نیت چون قائمه و ضاربة و بدل از
سین در بعضی از لغات یا فتح الله بنی السعلات عمه و بن
مسعود شتر النما تیرید النما پس ثار النصف نیست
چنانکه با و تا را بود و وقت باشد کی ذرا از و بدل نهند چنانکه

حدث وصدق قوم وشرقي وشرقي وغيرهما
بهم بدل نهند از يا بدلي نه مطرد جنانك شاع كويد
حالي عوييف ابو علي يريد ابو علي وقال الاخر يا رب
ان كنت قلت حجج يريد حجتي حاجاي عين بنهند
كالرئح مكان الربيع وسوال الفصيل وما ازوي بدل نهند جنانك
مدهته بجاي مدهته وانه انوما كاي انوما وسواله تخرج وحنانك
الضلل والضلل للما القليل فابدل حاجانك خمس المخرج
وخص اي پكر ورمه ذكره ابن الشكيت في كتاب القلب
الابدال دال بدل نهند از تا افتعال چون فاعل زاي بود جنانك
از دجرواز دلف و قد مر ذكره و كروبي از عوب كويد
اجد معوا بجاي اجتمعوا و مجتنبين اجد بك بجاي اجتنبك
واين نگاه كنند تا از بس جيم افتد وقال فقلت لصاحبي
لا تجسنا بنزع اصوله و اجد رسا يعني اجد ولا يقاس
يا الا الله يسمع قاله ابن جني ذال دال كردانند چون
ففاعل باشد در باب افتعال چون اذ كرو قد مر ذكره و

74
و بدل نهند از تا نزد يك قومي جنانك جذاعلي ركنيه كاجنا
و تلوذم بنجد بجاي تلوعثم راحه في است مكر و بدل نهند
از كلام جنانك رعا عه و لماعة و نثرة و نثلة زابدل نهند
از سين جنانك شارب و ساسب للضام و انكر بعضهم
و بدل نهند از صا و وسين چون قاف بازان بود جنانك
صغرا ز كويد و سقرا ز كويد و زوق كويد بجاي صدق
واين لغت قومي است سين در افزايند جنانك استفعل و حناك
سافعل و جنانك كويد استطاع يستطيع بجاي اطاع يطيع و كرو
از عوب بر كاف مؤنث در حال وقف سين بفر ايند كويد مرث
بكس و نزات عليكس سين بدل نهند از سين جنانك جعشوش
و جعشوش لسم را و منته تسميه العاطس و تسميته و كروبي
شين بجاي كاف خطاب مؤنث بنهند جنانك عيلش و شوش و منش
بجاي عليك و بك و منك فعينا ش عينا ما و جعشوش جيدا
و كني عظم الساق منش و قيق صا و بدل سين بنهند جنانك
فوس صلهت بجاي سلهب و مو الطويل و چون از بس سين غلب افند

یا فای قاف یا طار و ابودکی سین را صاد کردانی چنانکه اسبغ را
اصبغ کردند و سه ط را ص ط کردند و سحر و صحر کردند
و سویق و صویق و یساقون و یساقون و اشتباهها صاد
تبدل من الصاد عند بعضهم مثل یضیف و یضیف لسانه
اذا حوکه و من الطاء ایضا غاضه بمعنی غاطه و انشدای الله
اشکو من خلیل او ده ثلث خلال کلها یی غایض ای غایط و
قد قالوا من غاضه ای اذا نقصه ط تبدل من یاء الانتقال
قد ذکرنا ما نحو اصطر و اخواتها و من الدال فی قولهم بعطت
فی موضع ابعث ظا وقت باشد کی بدل نهند از ذال بقال
ترکته و قید ای موقوفه او و قیظا عین بدل نهند از من در لغت
بنی تیمم گویند عن در موضع ان چنانکه ظننت عن عبد الله
قایم و کذلک ان قال ذوالرثمه عن ترسمت من حقا
منزله ماء الصبا به من عسلک مسحوم بریدان و در موضع
از مواضع از جا بدل نهند قرابعضهم عتی حین غین از عین
عند بعضهم چنانکه لعنی و لغنی و ارععل و ارععل و النشوع

۶۵
و النشوع و عند بعضهم کل واحد اصل علی حده فابدل نهند از ثا
بعضی از عرب گویند قام زید قم عم و ای ثم عم و قالوا
جذف و جدث و یقولون اجداث و لا یقولون احد
و يقال وقع فی عا ثور شه و عافور شه و هذا احوال بود
زیاده افتد در سخن چنانکه گویند زید فاضل و عم
فاشکر و منه قوله نعم و البرج فاسج و حذف کنند در موضع
حذف چنانکه شاعر گوید من یفعل الحسنات الله یسکرها
و المشر بالشر عند الله مثلاً قاف بدل باشد از کاف
نزدیک قومی چنانکه کوی امثک الفصیل ما فی وضع امه
و امثق و تمثک و تمثق اذا شبه به کله کاف بدل بود از
قاف اعرابی قم و کح و در جمع اقحاح گویند و بدل بود
از تا و نیشد یا بن الزبیر طالع عصا کالفضه بن سیفنا
قفا کما اراد عصیت و زیادت بود چنانکه و ضالیات
کما یوثقین لام بدل باشد از نون چنانکه شاعر گوید
و قفت فیها اصیلا لا اسألهما ای اصیلا و سوبه

اصدان فی جمع اصیل و زیادت بود جنانک فیک و سنالک
و عبدل و نیدل و ابتدار بود جنانک زید افضل
من عمرو و استعانت بود جنانک شاعر گوید یا بکثرین
این القوار و تعجب بود جنانک باللعصیة و تعریف
و تعریف بود العرس و الغلام و ادغام کنند این لام
را با سیده حرف تا شادال و ذال را از ی سین شین
صاد ضا و طاطا نون جنانک التمة التمة الدس الذکر
الرزق الرزج السمع الشف الصفر الضرب الطبع الظلم
النفس و احکام لام بسیار است میم بدل بود او
جنانک فم و الاصل فوه تا بیفکنند و میم بجای او بنهاند
و بدل بود از با جنانک بنات نخ و بنات مخ و بدل بود از نون
جنانک شاعر گوید یا مال ذات المنطق التمام کفک
المخضب البیام اراد البنان و بدل نهند از لام
جنانک شاعر گوید یرجی و رای عیسهم و مسلمة اراد
بالسهم و المسلمة نون بدل بود از من جنانک صنغی

۶۲
و بهرانی در نسبت صنفا و بهراره و القیاس صنغی
و بهرایی و علامت رفع بود در یفعلان و یفعلون
و مانند آن و علامت جمع بود چون و یفعلن و احکام
نون بیش از آن است که این موضع احتمال کند و او
بدل نهند از منم گویند ضیت و یا کن بجای ایکن و بدل
نهند از الف جنانک ضویرت فی تصیغه ضارب و
از یا چون یوقن و یوسیه و علامت رفع و جمع بود جنانک
زیدون و ضمیمه جمع در فعل چون ضبو او ظلموا و این نیز
بسیار است مابدل باشد از منم چون میناک بجای
ایکن و لکن بجای لانک و از الف چون سنه بجای هنا
و قال قد اردت من اکنه من ما هنا و من سنه و از یا
هذه بدل مذی و از تا در وقف چون غره و ظله و زیاده
باشد جنانک امهات نزدیک بعضی لافظی است مرکب
از لام و الف و عرض آشت از نهاد این صورت که
ممکن نبود کی عبارت کنند از الف جنانک از حروف

دیگر چون قاف و کاف و جالف ساکن بود چون بدو
 ابتدا کنی بمنم کرد و لام بدو پیوستند تا لفظ الف
 بر جای بماند گفتند لا نشاید کی کوی لام الف بیدل
 نمند از الف چون حلق را تصغیر کنی کوی حلیق
 و از و او چون میزان و از ما چون و هیت الح و از
 سین چون سادی و خامی بجای ساد پس خامس و از با
 حون تعالی و ارانی بجای تعالی و ارنب و از را چون
 قیاط و اصل فرما و از لام چون املیت و اصل
 املت و از ضا چون قضیت اضفاری و اصل
 قصص و از ضا چون نقضی البازی و اصله تقض
 و از میم چون دیاس و اصل دماس و از عین
 ضفادی بجای ضفادع و از کاف چون مکول و مکاک
 و اصل مکاکیک و از نا جنا نک شاع گوید قدو
 یومان و نه الثانی اراد الثالث ثم الکتاب
 و ربما محمود و له المحامد و العلی الجود و صلی الله علی سیدنا

و از نون چون دینار و الاصل دینار

محمد و اله اجمعین انه ارحم

الراحمین